

ภาคสอง : บทความวิจัย

เกษตรพันธสัญญา : ระบบความสัมพันธ์ ความเสี่ยง การปรับตัว อำนาจและการต่อรอง กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรในจังหวัดลำปาง*

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ เพ็ญศิริ พันพา

อาจารย์ประจำวิทยาลัยสหวิทยาการ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “เกษตรพันธสัญญา : ระบบความสัมพันธ์ ความเสี่ยง การปรับตัว อำนาจและการต่อรอง” กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรในจังหวัดลำปาง” เป็นบทความที่ปรับปรุงมาจากงานวิจัยโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา รูปแบบการเข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต การปรับตัวและการตั้งรับความเสี่ยงของเกษตรกร สนามในการศึกษาคือพื้นที่จังหวัดลำปาง โดยทำการศึกษาผ่านกลุ่มเกษตรกรในระบบพันธสัญญาของ จ.ลำปาง ได้แก่กลุ่มผู้ปลูกสับปะรดบ้านเสด็จ อ.เมือง กลุ่มผู้ปลูกเมล็ดยี่สิบ อ.แจ้ห่ม และกลุ่มผู้ปลูกอ้อย อ.เกาะคา โดยมีบริษัทคู่สัญญาได้แก่ โรงงานผลิตผลไม้กระป๋อง บริษัทเจียไต๋ และโรงงานน้ำตาลเกาะคาตามลำดับ

ดังที่เราทราบกันดีว่า ระบบการเกษตรแบบพันธสัญญาเริ่มเข้าสู่จังหวัดลำปางและแพร่หลายมาเป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 50 ปี ทั้งนี้รูปแบบเกษตรพันธสัญญาแต่ละรูปแบบต่างมีเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวิธีการผลิต กระบวนการผลิต และการตลาดเป็นหัวใจสำคัญ นอกจากนี้ยังพบว่ารูปแบบ และระบบความสัมพันธ์ตามที่คนส่วนใหญ่ทั่วไปเข้าใจว่าเกษตรกรจะถูกควบคุม ผูกมัดโดยตัวสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น กลับมิได้เป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการควบคุมเกษตรกรตามสัญญา

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย เพ็ญศิริ พันพา. เกษตรพันธสัญญา : กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรในจังหวัดลำปาง, วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง, 2555.

ในทางตรงข้าม จากการศึกษาพบว่า การควบคุมเกษตรกรของบริษัทผู้สัญญา มีการออกแบบมา เพื่อให้มีการควบคุมที่ซับซ้อนมากกว่านั้น คือผ่านระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต ไม่ว่าจะเป็น การควบคุมตลาด ปัจจัยการผลิต การควบคุมคุณภาพ หรือแม้แต่การควบคุมระบบ ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่บริษัทใช้ในการควบคุม เกษตรกรผ่านเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรอย่างมาก

แต่ในขณะเดียวกันก็พบว่าภายใต้ภาวะการณ์เสียเปรียบ และขาดอำนาจต่อรองนั้น จึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรมีการปรับตัวสร้างกลยุทธ์ในการผลิต มีการรับมือ และ ต่อรองกับอำนาจของทุนอยู่ด้วย ทั้งนี้เพื่อดำรงวิถีการผลิตของตนไว้ นอกจากนี้ยังพบว่า การ ต่อสู้ของเกษตรกรได้มีการใช้กลยุทธ์ทั้งในระดับครัวเรือน และระดับกลุ่ม ที่มีการรวมตัวกันทั้ง ในแง่การจัดการในระบบไร่นา กระบวนการผลิต และการรวมกลุ่มทางการเมือง หรือตามการ ผลักดันของรัฐ ทั้งนี้การรวมกลุ่มในการต่อรองจะมีความเข้มแข็งหรือไม่นั้นเกี่ยวข้องกับต้นทุน ในการรวมตัวกัน หรือในกรณีการรวมกลุ่มเพื่อเป็นกลไกของรัฐ ที่ทำการจัดตั้งเพื่อกำกับ เกษตรกรเข้าสู่ระบบพบว่า จะขาดความเข้มแข็งในการจัดการและสร้างอำนาจในการต่อรอง

รูปที่ 1 ไร่สับปะรด

ที่มา <http://tolonnews.blogspot.com/2011/01/blog-post.html>

Contract Farming : Production System, Risk, Power and Negotiation

Assistant Professor Pensiri Punpa
College of Interdisciplinary Studies,
Thammasat University, Lampang Center

Abstract

This research studies contract farming in terms of its production systems, risks, power relations and systems of negotiation through the use of a case study of agricultural groups in Lampang province. The research also studies the histories and patterns of contract farming through which farmers have struggled.

The study shows that the written contracts which are designed to control farmers are not actually enforced. Instead, the system of control is exercised through more sophisticated production relations, for instance input, market or even social relationship control systems. These systems show the significant power that private companies are able to exert over farmers and their economic conditions and ways of life.

However, the researcher found that their lack of negotiating power was one of the conditions that led the farmers to change. Farmers formed production strategies in order to meet the power of capital and to retain their modes of production. It was also found that their strategies could be observed at both household and group levels. Farmers gathered to set up groups to manage work in the fields, production and political integration, and some of these systems were supported by the Thai government. The power of these groups depends on their starting costs. In cases where there was government support, it was found that the groups lacked management expertise and negotiating power.

1. บทนำ

ในปัจจุบันการทำเกษตรแบบพันธสัญญากำลังแพร่หลาย และเป็นทางเลือกที่มีแรงดึงดูดสำหรับเกษตรกรที่ประสบปัญหาขาดทุนซ้ำซากจากการทำเกษตรแบบอิสระที่ทำกันมาแต่เดิม ซึ่งนับเป็นแรงผลักดันให้เกษตรกรไทยพยายามแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ที่ให้รายได้พอเพียงและมั่นคงกว่าอดีต เมื่อพิจารณาถึงหลักการที่แท้จริงของธุรกิจแบบเกษตรพันธสัญญา พบว่ามีหลักการที่สำคัญได้แก่ การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตรทั้งมีการปรับปรุงคุณภาพสินค้า เพื่อให้ต้นทุนการผลิตต่อหน่วยลดลงโดยการบริหารจัดการ การใช้เทคโนโลยีมาใช้ในการผลิตเพื่อก่อให้เกิดการประหยัดต่อขนาด มีการวางแผนการผลิตเพื่อสอดคล้องกับความต้องการของตลาดโลกในภาวะที่มีการแข่งขันอย่างรุนแรง ฯลฯ สำหรับงานศึกษาที่สะท้อนภาพบวกของเกษตรพันธสัญญาของไทยได้แก่งานของ สุดใจ จงวรกิจวัฒนา (สุดใจ จงวรกิจวัฒนา, 2549 : 26) ศึกษาเรื่อง เกษตรพันธสัญญาเพื่อบรรเทาความยากจน กรณีศึกษา จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่าการใช้ระบบสัญญาทำให้รายได้เกษตรกรเพิ่มขึ้น และมีรายได้ที่มั่นคงสม่ำเสมอซึ่งเป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรทำการเกษตรแบบพันธสัญญานอกจากนี้ระบบเกษตรพันธสัญญาเมื่อถูกนำไปใช้ภายใต้เงื่อนไขที่ต่างกันย่อมส่งผลต่างกัน การวางแผนวางแผนในการส่งเสริมระบบเกษตรพันธสัญญาให้ได้ผลจำเป็นต้องมีการวางแผนรองรับและการจัดการที่เหมาะสมด้วย

งานศึกษาวิจัยที่น่าสนใจอีกชิ้นที่มีผลไปในทิศทางเดียวกันในการนำเสนอข้อดีของระบบเกษตรพันธสัญญา คือ งานวิจัยเรื่อง “การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันในภาคกลาง: กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่ง จังหวัดนครปฐม” โดยชัชรี นฤทุม (ชัชรี นฤทุม, 2543) เป็นการศึกษารูปแบบการจัดการระบบการเกษตร รวมถึงการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกรในระบบฟาร์มสัญญาที่ปลูกหน่อไม้ฝรั่งแบบออร์แกนิก ที่มีลักษณะการทำสัญญาผูกพันเป็นกลุ่ม ระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับผู้รับซื้อ ข้อดีของการทำสัญญาเป็นกลุ่มคือ สามารถตกลงราคาใหม่ทุกปี ทำให้ลดความเสี่ยงจากความผันผวนของราคา รวมทั้ง ได้รับความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากผู้รับซื้อ และหน่วยงานของรัฐ ส่วนงานศึกษาจุฑาธร พรสุวรรณ (จุฑาธร พรสุวรรณ, 2546) ทำการศึกษาเรื่อง “การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันของอุตสาหกรรมมันฝรั่งทอดกรอบในประเทศไทย” ซึ่งพบว่าการเกษตรแบบพันธสัญญาที่ใช้กันอย่างแพร่หลายคือ อุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับอาหาร เกษตรพันธสัญญาจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการรวมตัวในแนวตั้ง (Vertical Intergration) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ก่อให้เกิดความร่วมมือและการปรับตัวอย่างมีประสิทธิภาพของระบบการผลิต การทำเกษตรพันธสัญญา ค่อนข้างจะประสบความสำเร็จในการประสานงานระหว่างการผลิตกับความต้องการของผู้บริโภคได้อย่าง

รวดเร็ว และยังมีประสิทธิภาพในเชิงเศรษฐกิจ นอกจากนี้เงื่อนไขในตัวสัญญาถือได้ว่าเป็นความยุติธรรมแก่เกษตรกร

ในขณะที่ความเป็นจริง อีกด้านจากการศึกษาผลกระทบของเกษตรระบบพันธสัญญาพบว่า เป็นระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม และมีความไม่เป็นธรรมอยู่มาก เช่นในงานศึกษาของจตุพล หวังสู่วัฒนาและชลธิ วัฒนเวชจิตร (จตุพล หวังสู่วัฒนา และชลธิ วัฒนเวชจิตร, 2550) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “รูปแบบความสัมพันธ์ทางกฎหมายของเกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming)” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ทางกฎหมายของเกษตรกร ในระบบเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) และการหาแนวทางของกฎหมายในการคุ้มครองเกษตรกร ในระบบเกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบการใช้กฎหมายคุ้มครองของต่างประเทศและไทย ผลการศึกษาพบว่า การคุ้มครองเกษตรกรที่อยู่ในระบบเกษตรพันธสัญญาโดยกฎหมายนั้น เป็นการคุ้มครองตามกฎหมายสัญญาจ้างทำของคู่สัญญาหรืออาจจะเป็นกฎหมาย ซื้อขาย และแนวทางของกฎหมายที่ควรมีเพื่อคุ้มครองเกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญาควรมีลักษณะควบคุมสัญญา โดยการกำหนดรายละเอียดที่เป็นสาระสำคัญของสัญญา อย่างเช่น ค่าตอบแทนที่เป็นธรรม ปริมาณและคุณภาพของผลผลิต การขนส่ง ระยะเวลาในการผลิต หรือส่งมอบ รวมทั้งการเปิดเผยข้อมูลที่เกี่ยวข้องในส่วนของการจัดการผลิต

ในขณะที่การศึกษาของ โครงการศึกษาและปฏิบัติการงานพัฒนา (ไฟกัส) ซึ่งเป็นองค์กรที่เน้นการเคลื่อนไหวในประเด็นด้านผลกระทบ ที่เกิดจากระบบเกษตรอุตสาหกรรม ที่เชื่อมโยงกับระบบตลาดโลกเป็นหลัก ได้นำเสนอนำประเด็นผลเสียของระบบเกษตรพันธสัญญา ด้านปัญหาเรื่องสิทธิของเกษตรกร การถูกเอารัดเอาเปรียบ และการสร้างระบบการคุ้มครองและหลักประกัน ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม โดยเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาว่า ต้องมีการระดมพนักงานกฎหมาย นักวิชาการ ศึกษาข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธสัญญาทั้งหมด และร่วมกันวิเคราะห์ว่ามีประเด็นไหนที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งอาจจะแก้ไขปรับปรุงในมาตรการการบริหารเชิงกลไก การสร้างอำนาจการต่อรอง การรวมกลุ่มของเกษตรกรพันธสัญญาเพื่อสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรให้มากขึ้น เพื่อก้าวสู่เป้าหมายการพัฒนาเป็นนโยบายสาธารณะ มีกฎหมายและสวัสดิการที่เหมาะสมให้กับเกษตรกรไทยผู้ผลิตอาหารเลี้ยงคนทั่วประเทศ

นอกจากนี้ในมุมมองของ กมล กมลตระกูล (กมล กมลตระกูล, 2550) ได้นำเสนอตีแผ่การเกษตรแบบพันธสัญญาว่าเป็นการเกษตรแบบตีตรวน โดยยกกรณีตัวอย่างของบริษัท ไทเส้นฟู้ด เป็นบริษัททางด้านเกษตรอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ กิจการของไทเส้นฟู้ด มีลักษณะเหมือนกับกิจการ ของ บริษัท ซี.พี.หรือเครือเจริญโภคภัณฑ์ใน

ไทย เป็นธุรกิจเกี่ยวกับอาหารอย่างครบวงจร ทั้งการเลี้ยงไก่ หมู เนื้อ ปลา ห้างเย็น
ชำแหละ และบรรจุส่งขายทั่วอเมริกา ปัญหาของไทยเส้นที่พบคือ เกษตรกรส่วนใหญ่
ได้รับค้ำประกันสัญญาว่า การเข้าร่วมโครงการของบริษัทเปรียบเสมือนการสร้างอาชีพที่
มั่นคงสำหรับการเกษียณอายุ โดยที่ไม่รู้ว่าเมื่อถึงวันเกษียณอย่างไร สิ่งตอบแทนและผลที่
ได้รับคือค่าแรงขั้นต่ำ แต่ส่วนใหญ่จบลงด้วยการมีหนี้สินล้นพ้นตัว หลังจากที่ต้อง
ทำงานอย่างหนัก ในขณะที่ขายผลผลิตได้ในราคาต่ำ โดยผู้รับซื้อใช้ข้ออ้างเรื่องความ
ไม่ได้มาตรฐาน โดยเกษตรกรต้องแบกรับต้นทุนความเสี่ยงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากการทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องจะเห็นว่า การทำเกษตรแบบพันธะ
สัญญา (Contract Farming) มีการดำเนินงานมานานแล้วและถือเป็นแนวทางหนึ่งที่
ทำให้ภาคผลิตนี้ ในที่นี้ คือ เกษตรกร สามารถปรับตัวเพื่อสนองต่อความต้องการของ
ตลาดได้รวดเร็วยิ่งขึ้น โดยผ่านการทำสัญญาผูกพันกับกิจการที่ทำธุรกิจอุตสาหกรรม
การเกษตร ซึ่งกิจการเหล่านี้ยังได้ประโยชน์จากการลดความเสี่ยงในการจัดหาวัตถุดิบ
อย่างไรก็ตามการทำสัญญาอาจเกิดความไม่ยุติธรรม เนื่องจากมีแนวโน้มที่กิจการผู้ขอ
ทำสัญญาซึ่งมีอำนาจต่อรองมากกว่า และมีฐานข้อมูลที่ดีกว่าจะอาศัยความได้เปรียบ
เบียดบังผลประโยชน์ที่กลุ่มเกษตรกรควรจะได้ โดยภาพรวมของงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง
พบว่า มี ลักษณะแบ่งตามกลุ่มประเด็นศึกษาได้ 4 กลุ่มใหญ่ๆด้วยกันคือ ประเด็น
รูปแบบ กระบวนการ การพัฒนาศักยภาพเกษตรกร ซึ่งผู้ศึกษาส่วนใหญ่จะมีแนวคิด
โน้มเอียงในการสนับสนุนรูปแบบการผลิตดังกล่าว กลุ่มที่สองจะเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
กับความเป็นธรรม สวัสดิการ การผูกขาด และผลกระทบเชิงลบของเกษตรพันธะ
สัญญา รวมถึงการสร้างพลังชุมชน

กลุ่มที่สามเป็นงานศึกษาในประเด็นพันธะทางกฎหมาย ความเป็นธรรมอัน
เนื่องมาจากความผูกพันในข้อสัญญาต่างๆ และสุดท้ายงานศึกษาเกี่ยวกับการปรับตัว
และ การต่อรองของเกษตรกรภายใต้เงื่อนไขเกษตรพันธะสัญญา ซึ่งงานศึกษาประเด็น
สุดท้ายยังมีผู้ศึกษาน้อยมาก และมักเจาะจงศึกษาเพียงรูปแบบเดียว พื้นที่เดียว จึงเป็น
จุดเริ่มต้นที่ผู้ศึกษาสนใจเกี่ยวกับการปรับตัวและการต่อรองของเกษตรกรแต่ละรูปแบบ
ว่ามีความแตกต่างหรือไม่ มีเงื่อนไข ปัจจัยใดที่ทำให้ศักยภาพในการปรับตัวของเกษตรกร
แต่ละรูปแบบมีความแตกต่างกัน และเหตุใดการนำระบบเกษตรพันธะสัญญา
(Contract Farming) มาใช้ ซึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหาหลายๆ ประการแก่เกษตรกร อาทิ
เช่น การใช้ข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม การรับภาระความเสี่ยงในการผลิต การเกิดภาวะ
หนี้สินจากการลงทุนทั้งทางด้านปัจจัยและกระบวนการผลิต ค่าตอบแทนคงที่ที่ไม่เป็น
ธรรม แต่ทำไมเกษตรกรจำนวนมากยังตัดสินใจที่จะเข้าสู่ระบบและคงอยู่ในระบบ

มีเหตุปัจจัยใดที่ทำให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนแบบแผนวิธีการผลิตจากเกษตรกรรายย่อยมาเป็นเกษตรกรอุตสาหกรรม รูปแบบการเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา ความสัมพันธ์ระหว่างคู่สัญญา ผลของการทำเกษตรพันธะสัญญาที่ส่งผลต่อการปรับตัวและการต่อรองความเสี่ยงเพื่อการอยู่รอด รวมถึงแนวทางการพัฒนาระบบที่เอื้อประโยชน์ต่อเกษตรกร ซึ่งผู้เขียนหวังว่างานศึกษาชิ้นนี้น่าจะทำให้คำตอบที่ชัดเจนขึ้น และมีความแตกต่างไปจากงานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับเกษตรระบบพันธะสัญญา อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ และสามารถพัฒนาระบบที่เอื้อประโยชน์ต่อเกษตรกรในจังหวัดลำปางอย่างแท้จริงต่อไป

2. กรอบการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยที่เน้นการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ของกลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่มีการนำเอาระบบเกษตรพันธะสัญญามาใช้ในการผลิตเชิงอุตสาหกรรมเกษตร หน่วยการวิเคราะห์ครั้งนี้เพื่อให้เห็นความหลากหลายของรูปแบบของกระบวนการเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา การจัดการ ระบบความสัมพันธ์ และการปรับตัวของเกษตรกร รวมทั้งผลที่ได้รับ ข้อดี ข้อเสีย ของการทำเกษตรแบบพันธะสัญญา ผู้ศึกษาจึงทำการคัดเลือกกลุ่มเกษตรกรที่มีความแตกต่างหลากหลายในด้านบริบทชุมชน และ รูปแบบการดำเนินกิจกรรมเกษตรพันธะสัญญาภายใต้คู่สัญญาที่ต่างหน่วยงานกัน โดยกลุ่มเกษตรกรและคู่สัญญาที่ทำการคัดเลือกขึ้นมาศึกษา มี 3 กลุ่ม 3 พื้นที่ ด้วยกันคือ กลุ่มผู้ปลูกสับปะรด อ.เมือง จ.ลำปาง คู่สัญญาคือบริษัทผลิตสับปะรดกระป๋อง กลุ่มผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์ผักบ้านม่วง อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง คู่สัญญาคือบริษัทเจียไต๋จำกัด กลุ่มผู้ปลูกอ้อยชุมชนบ้านนาแก้ว อ.เกาะคา จ.ลำปาง คู่สัญญาคือโรงงานน้ำตาลเกาะคา จ.ลำปาง ทั้งนี้กลุ่มประชากรที่ศึกษาจะต้องเข้าสู่กระบวนการทำเกษตรพันธะสัญญามาไม่ต่ำกว่า สามปี และมีที่ดินที่ใช้ในการเกษตรพันธะสัญญาตั้งแต่ 3 ไร่ขึ้นไป

สำหรับกรอบในการนำเสนอผลการศึกษา ผู้เขียนจะอาศัยกรอบคิดสองเรื่องใหญ่ในการวิเคราะห์กระบวนการ ปฏิสัมพันธ์ และการปรับตัวในระบบเกษตรพันธะสัญญา 2 แนวคิดด้วยกันคือ แนวคิดว่าด้วยวิธีการผลิตและการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต (Mode of Production) และแนวคิดการดำรงชีพ (Livelihood) โดยแนวคิดวิธีการผลิต (Mode of production) โดยมองผ่านพลังการผลิตของสังคม ความสัมพันธ์ทางการผลิต และระบบกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต รวมถึงการผลิต การแบ่งปันผลผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค อันเป็นส่วนประกอบที่มีความเกี่ยวพันกัน และมีความสัมพันธ์กันและกัน โดยวิธีการผลิต ประกอบด้วย พลังการผลิต และ

ความสัมพันธ์การผลิต เนื่องจากในกระบวนการผลิตส่วนใหญ่จะถูกกำหนดโดยผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ระบบกรรมสิทธิ์ ดังนั้นความสัมพันธ์ทางการผลิตจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยเดียว หากแต่มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับพลังการผลิต โดยการพัฒนากำลังการผลิตจะเป็นตัวผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิตจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญในการยับยั้งหรือการผลักดันความก้าวหน้าของพลังการผลิตเช่นกัน (ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และคณะ, 2543 : 7-8)

ส่วนแนวคิดการดำรงชีพ (Livelihood) ผู้ศึกษาใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อน จากการพัฒนา และการปรับตัวของชาวนา โดยให้ความสำคัญกับการกระทำของปัจเจกบุคคลและครัวเรือน โดยพิจารณาความสามารถในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดภายใต้โครงสร้างในรูปแบบต่างๆ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจที่เข้าสู่ทุนนิยมเสรีในประเทศกำลังพัฒนา ทั้งนี้ ได้ใช้แนวคิดของโรเบิร์ต แคมเบอร์ เป็นผู้นำเอาแนวคิดดำรงชีพมาพัฒนาเป็นแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable livelihoods) โดย แคมเบอร์ (Chamber, R., and G. C. Conway, 1992) ได้นิยามความหมายและองค์ประกอบของการดำรงชีพไว้คือ ความสามารถ (Capability) ชุดทางเลือกในการเป็นอยู่ และกระทำหน้าที่ จนสามารถบรรลุคุณลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม จากคุณสมบัติส่วนตัว ทรัพยากร (Assets) ทุนทางธรรมชาติ กายภาพ คน เงิน สังคม กิจกรรม (Activities) ควบคุมและกำกับโดยสถาบัน และความสัมพันธ์ทางสังคม โดยองค์ประกอบเหล่านี้ เป็นความจำเป็นต่อวิถีการดำรงชีพ การดำรงชีพจะยั่งยืนยาวนานได้ ก็ต่อเมื่อคนสมารถที่จะรับมือกับสภาพการณ์ความตึงเครียดได้ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดของ เอลลิส ได้เสนอให้พิจารณาเงื่อนไขที่กำหนดการตัดสินใจ การดำรงชีพอย่างหลากหลาย จากปัจจัยหลายประการ เช่น ฤดูกาล ความเสี่ยง พฤติกรรมการจัดการปัญหา ตลาดแรงงาน และการอพยพแรงงาน ความล้มเหลวของตลาดเงินกู้ และการจัดการทุน ในแง่ของฤดูกาล มินียะสำคัญ ต่อการจัดการแรงงาน และการบริโภคในครัวเรือน เพราะเป็นที่มาของความไม่แน่นอนและความเสี่ยง ซึ่งสามารถแยกแยะองค์ประกอบได้แก่

- 1.การจัดการความเสี่ยง (Risk Strategies/Management) คือ การจัดการรายได้ การวางแผนการผลิต การกระจายความเสี่ยง

- 2.การรับมือ (Coping) การจัดการบริโภคในครัวเรือนยามวิกฤติ การปรับตัว (Adaptation) คือกระบวนการอันต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีพ โดยการลดความเปราะบางของสภาวะวิกฤติ เช่น การสร้างความหลากหลายของทางเลือก

3. การปรับตัวเพื่อลดความเสี่ยง (Davies and Hossain, 1997 : 5 อ้างใน Ellis, 2000 : 63)

ซึ่งจากแนวคิดดังกล่าวผู้ศึกษาจะนำมาใช้เป็นกรอบในการอธิบายประเด็น ผลของการทำเกษตรพันธะสัญญาต่อครัวเรือนเกษตรกรและชุมชน รวมถึงกระบวนการปรับตัว การต่อรองของเกษตรกรและชุมชนในการดำรงวิถีการผลิต

3. ผลการศึกษา

โดยการนำเสนอผลการศึกษาผู้เขียนจะนำเสนอเป็นรายกรณีศึกษา จำนวน 3 กรณี ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรไร่อ้อย กลุ่มผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์ผัก และกลุ่มผู้ปลูกสับปะรด ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 กรณีศึกษากลุ่มปลูกเมล็ดพันธุ์ผัก อำเภอแจ้ห่ม คู่สัญญาบริษัทเจียไต๋

ในกรณีกลุ่มผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์ผักชุมชนบ้านม่วง อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง พบว่าบริษัทเจียไต๋ได้เริ่มเข้ามาทำการสำรวจชุมชนบ้านม่วงตั้งแต่ปี 2527 และทำการส่งเสริมเกษตรกรให้ทำการปลูกเมล็ดพันธุ์ให้แก่บริษัท เนื่องจากชุมชนบ้านม่วงมีลักษณะทางกายภาพที่เหมาะสม พืชที่ส่งเสริมเป็นพืชชนิดเดียวกับที่เกษตรกรปลูกอยู่ คือ แตงโม และแคนตาลูป โดยรูปแบบการผลิตมีลักษณะไม่เป็นทางการหรือทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร แต่จะเป็นรูปแบบการให้ปัจจัยการผลิตแก่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ มีการประกันราคาผลผลิต และรับซื้อผลผลิตทั้งหมด ซึ่งเกษตรกรต้องรับผิดชอบเรื่องที่ดิน แรงงาน เมื่อชาวบ้านขายผลผลิตให้กับทางบริษัท ก็จะมีการหักต้นทุนปัจจัยการผลิตที่ให้ไปในตอนแรก ต่อมาในปี พ.ศ.2533 บริษัทได้นำโควตาการปลูกเมล็ดพันธุ์ที่ส่งเสริมใน จ. เชียงใหม่ มาส่งเสริมการปลูกในชุมชนอย่างเต็มรูปแบบ โดยมีเกษตรกรลงชื่อเข้าร่วมโครงการ 57 ครอบครัวยุคแรก เหตุผลที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าร่วมโครงการเนื่องจากเห็นว่ามีความคุ้มค่าประกันที่สูง และไม่ต้องลงทุนเอง มีแหล่งรับซื้อแน่นอน

ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในกรณีการปลูกพืชเมล็ดพันธุ์

ในประเด็นความสัมพันธ์ทางการผลิตว่าด้วยเรื่องกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตจากการศึกษาพบว่ารูปแบบเกษตรพันธะสัญญาของชุมชนบ้านม่วงงามที่ทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ให้แก่บริษัทเจียไต๋นั้นมีความสำคัญ ในการกำหนดรูปแบบการผลิต และการเข้าสู่ระบบการผลิตแบบพันธะสัญญาคือข้อจำกัดของการเข้าถึงทุน และเทคโนโลยีนั้นหมายความว่า การปลูกพืชเมล็ดพันธุ์ในชุมชนบ้านม่วงงาม ระหว่างเกษตรกรผู้ปลูก

เมล็ดพันธุ์และบริษัทชนม์เจริญฟาร์มจำกัด (เจียไต๋) นั้น ทางบริษัทได้ทำการควบคุมการจัดสรรเมล็ดพันธุ์เอง เนื่องจากการปลูกพืชเมล็ดพันธุ์จะต้องอาศัยเทคโนโลยีทั้งหมดของทางบริษัทเท่านั้น ซึ่งลักษณะเด่นของเมล็ดพันธุ์ที่ถูกทำการตัดต่อพันธุกรรมแล้วก็คือ เป็นพืชที่มีความต้านทานโรคและแมลงต่ำ มีการเจริญเติบโตได้ดีเมื่อมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมี การที่บริษัททำการควบคุมการผลิตของเกษตรกรนั้น ทางบริษัทได้อาศัยข้อจำกัดในการเข้าถึงทุนที่ให้ในการผลิต และเครือข่ายความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นกลไกสำหรับควบคุมเกษตรกรในรูปแบบของระบบเกษตรแบบมีพันธะสัญญาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากค่าตอบแทนของการเป็นผู้ควบคุมปัจจัยในเรื่องของทุนซึ่งเป็นระบบคิดที่ว่า “ออกให้ก่อนหักทีหลัง” โดยในระยะเริ่มแรกของการผลิตทางบริษัทจะเป็นผู้ออกทุน และเทคโนโลยีที่ใช้สำหรับการผลิตให้ก่อน ซึ่งทางบริษัทจะเป็นตัวควบคุมการผลิตทั้งหมด อันได้แก่ การอบรมเกษตรกร การแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ อุปกรณ์สำหรับการทำแปลงเพาะปลูกพืชเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช อันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่อยู่นอกเหนือจากการควบคุมของเกษตรกร เมื่อเงื่อนไขในการนำเกษตรกรเข้าสู่ระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญาและได้ผลผลิตตามระยะเวลาที่กำหนด เกษตรกรจะต้องนำเมล็ดพันธุ์ที่ได้มาขายคืนให้กับบริษัทเท่านั้น ซึ่งทางบริษัทจะทำการกำหนดมาตรฐานในการรับซื้อเอง และเงินที่ได้จากการขายเมล็ดพันธุ์ทางบริษัทจะทำการหักต้นทุนค่าใช้จ่ายที่เกษตรกรใช้ในรูปสินเชื่อไปในการผลิต นอกจากนี้ การศึกษาพบว่า ธนาคารสินเชื่อเพื่อการเกษตรยังมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการเป็นแหล่งสินเชื่อปัจจัยการผลิต โดยร่วมมือกับบริษัท ทั้งนี้เป็นเพราะทางบริษัทไม่ต้องการแบกรับความเสี่ยงในเรื่องของเงินทุน และปัญหาความไม่ซื่อสัตย์ของเกษตรกรที่ไม่ขายผลผลิตให้ตามสัญญาโดยลักลอบขายผลผลิตให้กับพ่อค้ารายอื่น รวมถึงการจัดการต่างๆ ที่ตามมาจากการให้สินเชื่อปัจจัยการผลิต ถึงแม้จะมีการตกลงซื้อขายผลผลิตล่วงหน้าแล้วก็ตาม ในด้านการแบ่งปัน และการกระจายผลผลิตพบว่าถูกผูกขาดอยู่กับบริษัทในรูปแบบการขายผลผลิตทั้งหมดให้แก่บริษัทภายใต้เงื่อนไขการประกันราคา ผลผลิต รายได้ของเกษตรกรจะมาจากการขายเมล็ดพันธุ์ให้แก่บริษัท โดยรายได้จะถูกหักค่าใช้จ่ายในส่วนของปัจจัยการผลิตของบริษัท ทั้งนี้เมล็ดพันธุ์จะต้องผ่านค่ามาตรฐานที่บริษัทตั้งไว้ด้วย

การปรับตัวของเกษตรกรในระบบเกษตรพันธะสัญญา

สำหรับประเด็นการศึกษาเรื่องการปรับตัวของเกษตรกรผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์จากการศึกษาพบว่า การปรับตัวในด้านการผลิตในระบบพันธะสัญญาของการปลูกเมล็ดพันธุ์พบว่ามี การปรับตัวใน 4 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ การพัฒนาความรู้ ซึ่งส่วนใหญ่

เป็นความรู้ทางการเกษตรสมัยใหม่ที่บริษัทนำมาถ่ายทอดในระบบการผลิตแบบฟาร์ม ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยี ระบบการจัดการฟาร์ม โดยเป็นความรู้ที่มาพร้อมกับเงื่อนไขที่ทางบริษัทวางไว้โดยมีเจ้าหน้าที่ของบริษัทเป็นผู้ส่งไปถ่ายทอดความรู้ให้กับชาวบ้าน ดังนั้นการปรับตัวในด้านการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ภายใต้เงื่อนไขด้านการผูกขาดเทคโนโลยีกับทางบริษัท เกษตรกรได้มีการยอมรับและนำมาใช้ในไร่ของตนตามเงื่อนไขเรื่องมาตรฐาน โดยเฉพาะเรื่องเทคโนโลยีการเพาะปลูก ซึ่งเทคโนโลยีดังกล่าวชาวบ้านจำเป็นต้องมีความรู้เฉพาะ หรือมีความเชี่ยวชาญระดับหนึ่งในเรื่องเทคโนโลยีชีวภาพ เช่นการคัดสายพันธุ์ การผสมพันธุ์พืช ฯลฯ เป็นต้นทุนเดิมในการยอมรับเทคโนโลยีสมัยใหม่กับทางบริษัท อีกทั้งการที่เมล็ดพันธุ์ที่เกษตรกรที่นำมาใช้เพาะปลูกนั้น ไม่สามารถที่จะทำการเก็บหรือคัดเมล็ดพันธุ์เพื่อไว้เพาะปลูกเองได้ เหมือนกับพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ ที่เป็นพืชดั้งเดิมของเกษตรกรที่ได้เคยเพาะปลูกกัน แต่เมล็ดพันธุ์นำมาเพาะปลูกนั้นจะเป็นพืชที่เกิดจากการตัดต่อปรับปรุงสายพันธุ์ โดยนักวิทยาศาสตร์ของทางบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ ซึ่งลักษณะเด่นของเมล็ดพันธุ์ที่ถูกทำการตัดต่อพันธุกรรมแล้วก็คือ เป็นพืชที่มีความต้านทานโรคและแมลงต่ำ มีการเจริญเติบโตได้ดีเมื่อมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมี จึงนำไปสู่การยอมรับการนำสารเคมีมาใช้ในไร่ของตนอย่างเข้มข้นนั่นเอง

นอกจากนี้จากระบบการผลิตแบบพันธะสัญญายังนำไปสู่การปรับตัวของการจัดการแรงงานในชุมชนกล่าวคือ เดิมทีระบบการผลิตแบบดั้งเดิมจะอาศัยแรงงานในครัวเรือนและกลุ่มเครือญาติเป็นหลัก ต่อมาระบบการผลิตเปลี่ยนแปลงไปโดยเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้นนำไปสู่การขยายพื้นที่การเพาะปลูก ในขณะเดียวกันวัยแรงงานในชุมชนมีจำนวนลดลงเนื่องจากอพยพเข้าสู่เมืองใหญ่ ทำให้ชุมชนต้องมีการจัดการแรงงานที่เป็นระบบมากขึ้น ในกรณีของการปลูกพืชเมล็ดพันธุ์ในระบบฟาร์ม แรงงานมีความจำเป็นอย่างมากและต้องมีจำนวนมากพอ เพื่อใช้ในการผสมเกสร โดยเฉพาะหากเป็นพืชที่ผสมเกสรยากอย่างเช่นมะเขือเทศ ดังนั้นเกษตรกรที่จะเข้าสู่ระบบการผลิตต้องมีเงินทุนมากพอในการจ้างแรงงาน จากการขาดแคลนแรงงานทำให้เกษตรกรเลือกวิธีการรวมกลุ่มกันผลิต และหมุนเวียนกันไปตามที่นาของสมาชิกโดยอาศัยแรงงานของสมาชิกในกลุ่มเป็นหลัก และจ้างแรงงานเพิ่มเติม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานหญิงในชุมชน นอกจากนี้การแก้ปัญหาเรื่องแรงงานของเกษตรกรเพื่อให้การผลิตทันต่อระยะเวลาของสัญญาในการส่งมอบผลผลิต จึงทำการกำหนดเวลางานให้ยาวนานขึ้นในการอยู่ในไร่ รวมถึงการจัดการรอบการผลิตให้มีเวลาสั้นขึ้น และมีการจัดการระบบแรงงานที่ดี แต่ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นแรงงานในไร่ นา หรือการปลูกเมล็ดพันธุ์ ล้วนแล้วแต่ทำให้เกษตรกรต้องใช้แรงงานในไร่ นาอย่างเข้มข้นขึ้นนั่นเอง

การรับมือกับความเสี่ยง

ประเด็นการรับมือกับความเสี่ยงพบว่า ตลาด แรงงาน และรายได้หลังจากที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรแบบมีพันธะสัญญา จะถูกบริษัทกำหนดเงื่อนไขต่างๆเพื่อควบคุมการผลิตและการตลาด แต่ในขณะเดียวกันก็ช่วยแก้ปัญหาพื้นฐานของเกษตรกรในเรื่องการลดข้อจำกัดในการเข้าถึงตลาด ในด้านความเสี่ยงเรื่องแรงงานจากการศึกษาพบว่าการจัดการแรงงาน จากเดิมก่อนการเข้าสู่ระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญา เกษตรกรส่วนใหญ่นิยมการทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก และปลูกพืชไร่อายุยาวปีละครั้งในช่วงที่ว่างจากการทำนา แต่หลังจากการเข้าสู่ระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญา เกษตรกรจะมีการทำนาปลูกข้าว และปลูกพืชไร่อายุสั้นในระบบปีละ 2-3 ครั้ง โดยการปลูกพืชเมล็ดพันธุ์ในระบบจะมีเวลาการผลิตกำหนดไว้แน่นอนซึ่งเป็นการใช้แรงงานในไร่กันอย่างเข้มข้นขึ้นจากรอบการผลิตที่มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการจ้างแรงงานในการผลิตพืชเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดิน ในกรณีที่ครอบครัวของเกษตรกรมีแรงงานน้อย จำเป็นที่จะต้องจ้างแรงงานในการเปลี่ยนพืชเตรียมดินด้วย รวมทั้งต้องจ้างแรงงานในการผสมเกสรพืชเมล็ดพันธุ์ โดยเฉพาะมะเขือเทศเป็นพืชที่ต้องจ้างแรงงานในการผสมเกสรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะมะเขือเทศเป็นพืชที่ดอกตกผสมเกสรยาก และการที่จะผสมเกสรให้ทันเวลาที่กำหนดไว้ในเงื่อนไขสัญญาต้องจ้างแรงงานอย่างน้อย 5 คนขึ้นไป/พื้นที่ปลูก 1 งาน ส่วนพืชชนิดอื่นในครอบครัวที่มีแรงงาน 2-3 คนก็สามารถผสมเกสรเองได้ทันกำหนดเวลาโดยไม่ต้องจ้างแรงงานเพิ่ม ซึ่งจะเห็นได้ว่า เกษตรกรต้องมีการปรับตัวทั้งในด้านการจัดการแรงงานให้เพียงพอในฤดูผสมพันธุ์ มากกว่าช่วงฤดูเก็บเกี่ยวซึ่งมักเป็นช่วงที่มีปัญหาการขาดแคลนแรงงาน และมีต้นทุนแรงงานที่สูง อีกทั้งต้องใช้แรงงานจากคนในครอบครัวเข้มข้นมากขึ้น

การกำกับ และการต่อรอง

ในประเด็นการกำกับและการต่อรองของเกษตรกรผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์ผักชุมชนบ้านม่วง จากการศึกษพบว่า การควบคุมและการกำกับระบบการผลิต บริษัทกระทำผ่านการควบคุมปัจจัยการผลิต และการตลาด โดยการควบคุมจะเป็นลักษณะของการส่งเสริมการผลิตวัตถุดิบทางการเกษตร และการตั้งแหล่งรับซื้อในท้องถิ่น ทั้งนี้จากการศึกษาเราจะพบว่า รูปแบบของการควบคุมเกษตรกรในระบบการผลิตแบบพันธะสัญญาของการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักในชุมชนบ้านม่วง จะเกี่ยวข้องกับนโยบายรัฐในการส่งเสริมการเกษตร ผ่านเกษตรกรอำเภอ และ ธนาคารสินเชื่อเพื่อการเกษตรเป็นหลัก ในระบบการปลูกเมล็ดพันธุ์เพื่อส่งให้กับบริษัทเจียไต๋นั้น รัฐและบริษัทได้พยายามส่งเสริมให้เกิดระบบการปลูกพืชแบบครบวงจร เมื่อได้ผลผลิตออกมาแล้ว บริษัทจะเป็น

ผู้รับซื้อเมล็ดพันธุ์ทั้งหมดเพื่อขายสู่ตลาดต่อไป ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกิดขึ้นระหว่างเกษตรกรกับบริษัทเป็นความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญาทั้งในด้านการผลิตและด้านการตลาด กล่าวคือ บริษัทเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ทั้งยังเป็นเจ้าของตลาดรับซื้อเมล็ดพันธุ์ แรงงาน เกษตรกรผู้ปลูกเมล็ดพันธุ์ ต้องเข้ามาอยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญาจึงจะได้รับสิทธิในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตและตลาดที่บริษัทเป็นผู้ควบคุมไว้

ในด้านการควบคุมการผลิต ทางบริษัทไม่ได้กระทำการทำสัญญากับเกษตรกรโดยตรงเท่านั้น แต่จะทำสัญญาผ่านคนกลาง หรือ โบรกเกอร์ในท้องถิ่น ในกรณีของ ตำบลแจ้ห่ม จะมี โบรกเกอร์อยู่ประมาณ 2-3 ราย ในการปลูกเมล็ดพันธุ์แบบพันธะสัญญา เกษตรกรบางรายจะรับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตคือ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชจากบริษัท หรือ ผ่านโบรกเกอร์ แล้วขายผลผลิตให้โบรกเกอร์อีกทอดหนึ่งก่อนถึงบริษัท ดังนั้นโบรกเกอร์จะทำหน้าที่เป็นคนกลางประสานงานระหว่างบริษัทและเกษตรกร จะเป็นผู้รวบรวมรายชื่อเกษตรกรและจำนวนพื้นที่ที่จะปลูกในแต่ละปีให้กับบริษัทเพื่อที่บริษัทจะทำเรื่องส่งเมล็ดพันธุ์ ส่งให้โบรกเกอร์กระจายแก่เกษตรกรไปปลูกต่อไป นอกจากนี้โบรกเกอร์ยังทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรในกลุ่มส่งให้กับบริษัทด้วย

3.2 กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรปลูกอ้อยบ้านนาแก้ว คู่สัญญา โรงงานน้ำตาลเกาะคา

ลักษณะชุมชนบ้านนาแก้วตะวันออก ก่อนที่มีทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา คนชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน เก็บของป่าขาย และมีระบบแลกเปลี่ยนผลผลิตกับหมู่บ้านใกล้เคียง ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2480 ทางบริษัทโรงงานน้ำตาลลำปาง ได้เข้ามาในชุมชน เพื่อทำการส่งเสริมการปลูกอ้อยให้แก่ชาวบ้าน มีการแจกเชื้ออ้อยที่เป็นพันธุ์ที่ดีต่อผู้คนในพื้นที่จังหวัดปาง การเข้ามาของโรงงานน้ำตาลจึงถือเป็นจุดเริ่มต้นของการทำการเกษตรแบบพันธะสัญญาของหมู่บ้านนาแก้วตะวันออกในยุคแรก เมื่อเริ่มมีการก่อตั้งโรงงานน้ำตาล (โรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลแม่วังปัจจุบัน) ขึ้นทำให้กลุ่มเกษตรกรนั้นเริ่มมีการสนใจที่จะทำการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น เนื่องจากรัฐบาลให้การสนับสนุนเพื่อช่วยเหลือราษฎรในเรื่องรายได้ ต่อมาเมื่อปี 2541 ได้มีการแปรรูปกิจการบริหารโรงงานน้ำตาลจากรัฐวิสาหกิจมาเป็นเอกชน โดยใช้ชื่อโรงงาน ว่า โรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลแม่วังโดยอ้อยที่เข้าหีบมีทั้งอ้อยในเขตส่งเสริมของโรงงานฯ และอ้อยจากนอกพื้นที่ เมื่อมีการจัดตั้งโรงงานขึ้น จึงมีการ

ส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาปลูกอ้อยมากขึ้นและขยายพื้นที่ออกไป โดยเกษตรกรจะไปรับซื้ออ้อยจากโรงงานมาปลูก และเริ่มเป็นชาวไร่คู่สัญญากับโรงงานน้ำตาลตั้งแต่นั้นมา ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวเกษตรกรในหมู่บ้านนาแก้วตระวันออกได้หันมาทำไร่อ้อยเป็นจำนวนมาก แต่ยังเป็นการทำเกษตรแบบพันธะสัญญาแบบปากเปล่าไม่มีเอกสารเป็นลายลักษณ์อักษร ต่อมาในปี 2545 จึงเริ่มมีการทำสัญญาแบบลายลักษณ์อักษร ซึ่งมีระบบมากขึ้น

ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในไร่อ้อยและโรงงานน้ำตาล

จากการศึกษาพบว่ารูปแบบเกษตรพันธะสัญญาของชุมชนบ้านนาเส่ง ที่ทำการผลิตอ้อยให้แก่ โรงงานน้ำตาลเกาะคา มีระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในด้านปัจจัยการผลิตคือเมื่อเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการในช่วงแรกของการเข้าสู่ระบบจะต้องซื้อเชื้ออ้อยจากโรงงานน้ำตาลเกาะคามาปลูก และเริ่มเป็นชาวไร่คู่สัญญากับโรงงานน้ำตาล ซึ่งมีเกษตรกรปลูกอ้อยร้อยละ 90 ของหมู่บ้านที่เข้าสู่โครงการ หลังจากนั้นเมื่อขายผลผลิตให้กับโรงงานจะทำการหักค่าพันธะอ้อยตอนเกษตรกรนำอ้อยมาส่งโรงงาน แต่ต่อมาในช่วงปี 2523 เริ่มมีการทำสัญญาแบบลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นระบบมากขึ้นสามารถป้องกันการขายอ้อยจากแหล่งรับซื้อที่อื่นได้โดยเป็นชาวไร่คู่สัญญากับโรงงานน้ำตาล โดยมีคู่สัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นสื่อกลางระหว่างโรงงานกับชาวไร่ ซึ่งทำให้คนในชุมชนหันมาทำไร่อ้อยกัน เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้มากขึ้นพร้อมทั้งต้องการให้ครอบครัวนั้นได้อยู่ด้วยกันพร้อมหน้าโดยไม่ต้องไปรับจ้างหรือเป็นแรงงานรับจ้างพื้นที่อื่น ในด้านการให้สินเชื่อปัจจัยการผลิต โรงงานน้ำตาลจะมีสินเชื่อปัจจัยการผลิตให้บริการแก่เกษตรกรทุกอย่าง โดยการให้สินเชื่อจะใช้รูปแบบการค้ำประกันกลุ่ม ดังนั้นต้นทุนในการปลูกอ้อยทั้งหมดของ เกษตรกร โดยส่วนใหญ่ใช้บริการสินเชื่อของโรงงานน้ำตาล ทั้งนี้เนื่องจากการปลูกอ้อยอาศัยการลงทุนหลายด้าน เกษตรกรส่วนใหญ่ที่ไม่มีเงินทุนส่วนตัวในการลงทุน จึงต้องอาศัยสินเชื่อจากโรงงาน โดยโรงงานจะลงบันทึกหนี้สินเชื่อไว้ แล้วจะหักออกจากผลผลิตอ้อยที่เกษตรกรส่งให้โรงงาน

ประเด็นการแบ่งปันและการกระจายผลผลิต จากการศึกษพบว่าระบบผลประโยชน์ต่างๆ ในกรณีเกษตรพันธะสัญญาของเกษตรกรไร่อ้อยพบว่า เมื่ออ้อยเข้าสู่ฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิต ในการนำผลผลิตป้อนเข้าสู่โรงงาน จะใช้ลักษณะการจัดเป็นระบบคิว ซึ่งแนวทางในการจัดคิวส่งอ้อยมี 2 แนวทาง ด้วยกันคือ จัดคิวส่งอ้อยโดยกำหนดรถบรรทุกอ้อย จัดคิวส่งอ้อยตามปริมาณอ้อยที่ทำสัญญา ซึ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับข้อตกลงในการทำสัญญาระหว่างเกษตรกร และโรงงานน้ำตาล การจ่ายเงินค่าอ้อยจะเป็น 2 งวด คือ อ้อยเข้าหีบตั้งแต่วันที่ 1- 15 ของเดือน กำหนดจ่ายค่าอ้อยวันที่

22 ของเดือนและอ้อยที่เข้าหีบตั้งแต่วันที่ 16- ถึงสิ้นเดือน กำหนดจ่ายค่าอ้อยวันที่ 7 ของเดือนถัดไป โดยโรงงานจะจ่ายเงินโอนเข้าบัญชีเงินฝากธนาคารตามที่ชาวไร่ได้แจ้งหมายเลขไว้ ในการการกำหนดราคาอ้อย จะทำการก่อนเริ่มการเข้าหีบในปีหนึ่ง ๆ นั้น คณะกรรมการบริหารมีหน้าที่ที่จะต้อง จัดทำประมาณการรายได้จากการจำหน่ายน้ำตาลทรายที่คาดว่าจะผลิตได้ในฤดูนั้น เพื่อกำหนดราคาอ้อยขึ้นต้น

รูปที่ 2 ไร่อ้อย

ที่มา <http://tirapat1995.blogspot.com/2011/09/blog-post.html>

การปรับตัวของวิสาหกิจการผลิต

เมื่อเกษตรกรเข้าสู่ระบบการปลูกอ้อยในระบบสัญญา เพื่อให้เกิดความคุ้มทุน เกษตรกรส่วนใหญ่จึงมีความจำเป็นในการเช่าที่ดินเพิ่มเติม จากการศึกษาพบว่าอย่างน้อยทุกครัวเรือนที่มีที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ จะทำการเช่าที่ดินเพิ่มเติม อีกราว 20 ไร่ ซึ่งอาจเป็นที่ดินที่อยู่ในชุมชนหรือนอกชุมชน หรือบางกรณีจะมีการแผ้วถางเข้าไปยังเขตป่าเสื่อมโทรมซึ่งไม่มีเอกสารสิทธิ์ เงินทุนที่ใช้ในการทำไร่อ้อยนั้นกลุ่มเกษตรกรมีการปรับตัวเพื่อให้ลดต้นทุนในการทำเกษตรให้มากที่สุด โดยไม่ซื้อเชื้ออ้อยจากโรงงาน เนื่องจากชุมชนมีความคิดที่ว่า ลงทุนน้อย แต่ได้ผลที่ดี ซึ่งกลุ่มเกษตรกรใช้วิธีการเช่าเอามือเอารันกันภายในกลุ่ม และเชื้ออ้อยนั้นเอามาจากเก็บส่วนหนึ่งในไร่เพื่อไว้เป็นเชื้ออ้อยของปีต่อไป หรืออ้อยปลูก 1 ครั้งสามารถเก็บได้ 3-4 ครั้งต่อจำนวนการปลูก 1

ครั้ง ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้เกษตรกรลดต้นทุนได้ นอกจากนี้เมื่อทำการผลิตเป็นไร่ขนาดใหญ่ จึงจำเป็นต้องมีการนำเอาเทคโนโลยีเข้าใช้ในการผลิตมากขึ้น ส่วนการตัดอ้อยยังใช้แรงงานคนเช่นเดียวกับการปลูก

การรับมือกับความเสี่ยง

ด้านความเสี่ยงของตลาดและรายได้ ดังที่กล่าวมาข้างต้นที่กลุ่มเกษตรกรต้องการลดต้นทุนเพื่อให้ได้ผลกำไร ในระยะหลังจึงมีเกษตรกรจำนวนมากหันมาทำการผลิตแบบรายย่อยมากขึ้น เริ่มจากการลดจำนวนการใช้แรงงาน มาเป็นระบบการเอามือเอารัน ตามกลุ่มที่ได้ตั้งกันไว้ โดยหมุนเวียนกันไป และการใช้เทคโนโลยีจากทางโรงงานแนะนำมาเพื่อสอดคล้องกับวิถีแบบดั้งเดิมควบคู่กันไป หรือ อาจมีอาชีพเสริมจากการปลูกอ้อยได้ เช่น เก็บของป่าขาย การรับจ้างหลังจากว่างจากการทำไร่อ้อย การทำนาในฤดูทำนาเพื่อตั้งรับความเสี่ยงของรายได้จากการขายอ้อยเพียงอย่างเดียว จากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันมีเกษตรกรปลูกอ้อยมีจำนวนลดลงเนื่องจากไม่กล้าเสี่ยงต่อภาวะการขาดทุน และต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ในด้านแรงงานเนื่องจากการปลูกอ้อยแบบการเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นการปลูกเพื่อให้ได้โควตาตามที่โรงงานกำหนด ซึ่งมีเงื่อนไขและข้อตกลงที่เป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ ทำให้กลุ่มเกษตรกรต้องทำตามเงื่อนไขและข้อตกลงนั้นๆ ดังนั้นเพื่อลดภาวะความเสี่ยงในเรื่องแรงงาน และการจัดการในไร่ จึงทำให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มขึ้น เพื่อจัดการแรงงานได้อย่างเหมาะสม และสามารถส่งอ้อยได้ตรงตามเวลาที่ทางโรงงานนั้นกำหนดนอกจากนี้การศึกษายังพบว่า เมื่อเกิดกรณีเกิดไฟไหม้ไร่อ้อยของสมาชิกในกลุ่ม กลุ่มจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน กล่าวคือ ถ้าหากเกิดไฟไหม้ป่าและลูกกลามมายังไร่อ้อยจะทำให้ทางโรงงานหักค่าความหวานของอ้อยตันละ 20 บาท เพราะค่าความหวานลดลง และต้องรีบส่งอ้อยเข้าโรงงานให้เร็วที่สุด ดังนั้นการที่ส่วนต่างที่ถูกโรงงานน้ำตาลหักไปและสมาชิกต้องจ่ายค่าเสียหายร่วมกัน ทำให้ทางกลุ่มจะต้องช่วยกันระดมระงับเรื่องไฟไหม้ไร่ของสมาชิกในกลุ่มตนเองมากขึ้น

การกำกับ และการต่อรอง

ในแง่มุมของการกำกับควบคุม เกษตรกร จากโรงงานน้ำตาลพบว่า เกษตรกรชาวไร่ส่วนใหญ่ พบว่านอกจากสัญญาที่เป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ทางโรงงานยังได้มีความพยายามออกแบบระบบความสัมพันธ์ เพื่อควบคุมเกษตรกรผ่านการควบคุมปัจจัยการผลิต และการตลาด จากการศึกษาพบว่า ทางโรงงานน้ำตาลจะเป็นผู้ให้สินเชื่อการผลิตในรูปของตัวเงิน ผ่านกระบวนการทำสัญญากับทางโรงงาน โดยลักษณะการกู้ยืมจะ

ใช้การค้าประกันเป็นกลุ่ม เพื่อป้องกันการเบี้ยวหนี้ของสมาชิก ในกระบวนการทำสัญญาผู้มีส่วนเกี่ยวข้องคือ ฝ่ายไร่ ทีมสำรวจไร่จากโรงงานเข้ามา ติดต่อชาวไร่รายใหม่ และรายเก่าที่มีพื้นที่ปลูกอ้อยเพิ่ม ในพื้นที่เป้าหมายส่งเสริมการปลูกอ้อย และเสนอต่อโรงงานเพื่ออนุมัติให้ดำเนินการติดตามชาวไร่ให้ขึ้นทะเบียนกับบริษัท จากนั้น ฝ่ายไร่นักสำรวจไร่นำติดตามชาวไร่ที่ได้รับการอนุมัติให้ติดตาม โดยการเรียกมาประชุมและติดตามความคืบหน้าของการปลูกอ้อย เมื่อมีการลงนามครบถ้วนแล้วจะส่งแบบใบสมัครเข้าเป็นชาวไร่คู่สัญญา ให้แก่ชาวไร่เพื่อไปขอขึ้นทะเบียนชาวไร่กับสมาคมชาวไร่อ้อยสำหรับชาวไร่ที่ต้องการเงินกู้เงินมาใช้ในการลงทุนจะต้องมีการค้าประกันแบบกลุ่มใช้สมาชิก 3 คนขึ้นไป หรือการใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน การผูกมัดชาวไร่ในรูปแบบนี้ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แก่โรงงานน้ำตาลอย่างแน่นอน แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปก็จะพบว่าเกษตรกรจะได้รับผลดีอยู่ประการหนึ่ง เช่นกัน คือ เกษตรกรจะมั่นใจว่าผลผลิตของตน เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวจะมีตลาดรองรับที่แน่นอน เพราะอ้อยเป็นพืชที่ใช้ระยะเวลาในการปลูกยาวนานถึง 1 ปี และเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะเก็บทิ้งไว้นานเกิน 3-4 วันไม่ได้ เพราะค่าน้ำตาลจะลดลง และเน่าเสีย ต้องรีบขายทันที เพราะหากค่าความหวานต่ำลงทางโรงงานจะไม่รับซื้ออ้อยจากเกษตรกร หรือจะหักเงินซึ่งอาจทำให้เกษตรกรนั้นไม่คุ้มทุนที่ลงไปในแต่ละปี จึงนับว่าในการผลิตอ้อยถูกผูกขาดด้วยโรงงานน้ำตาลเพียงอย่างเดียว ดังนั้นการควบคุมด้วยเงื่อนไข และกระบวนการจัดส่งผลผลิต จึงเป็นการควบคุมที่สำคัญ และเป็นที่มาของความเสี่ยงต่อราคาขายอ้อยของเกษตรกรเป็นอย่างมาก นอกเหนือจากการควบคุมผ่านมาตรฐานความหวานที่ต้องขนส่งอ้อยเข้าโรงงานแข่งกับเวลาแล้ว

การควบคุมของโรงงานน้ำตาลยังปฏิบัติการผ่านการยึดโยงความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวคือการควบคุมเกษตรกรโดยตั้งโครงสร้างในการกำกับดูแลการผลิต เพื่อให้โรงงานแน่ใจว่าชาวไร่อ้อย จะสามารถผลิตอ้อยส่งโรงงานน้ำตาลได้เต็มกำลังการผลิต และไม่สามารถ "เบี้ยว" สัญญาได้ ดังนั้นสัญญาที่โรงงานจัดทำขึ้นนั้น จะเป็นลักษณะการทำสัญญาผ่านกับกลุ่มบุคคล กลุ่มหนึ่ง ที่เรียกว่า "หัวหน้าโควตา" หรือทางภาคเหนือจะเรียกว่า "แกไ้" หัวหน้าโควตาหรือแกไ้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวไร่อ้อยที่มีที่ดินขนาดใหญ่ ซึ่งจะเป็นผู้ติดต่อกับโรงงาน และรับผิดชอบโควตาคือปริมาณอ้อยที่จะส่งมอบให้กับโรงงานในฤดูเก็บอ้อยต่อไป โดยโควตาที่ได้รับนั้นหากเกินกำลังการผลิตของหัวหน้าโควตา จะนำส่วนต่างของโควตาไปทำสัญญากับลูกไร่รายเล็ก อื่นๆ ที่ตนรู้จักอีกทอดหนึ่ง เพื่อให้ชาวบ้านผลิตอ้อยให้ตามที่หัวหน้าต้องการ ดังนั้นรูปแบบนี้ทางโรงงานจะทำสัญญากับหัวหน้าโควตาไม่กี่คน และหัวหน้าโควตาแต่ละคนก็จะทำสัญญากับชาวไร่ที่ตนรู้จักไม่กี่คน ซึ่งเป็นการทำคู่สัญญาในสองระดับ และสามารถไว้วางใจกัน

ได้ ในการจัดการปริมาณผลผลิตในการป้อนโรงงานได้ ดังนั้นบทบาทที่สำคัญของหัวหน้าโควตาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเป็นคนกลางระหว่างโรงงานน้ำตาล และเกษตรกรชาวไร่อ้อยรายย่อย บทบาทในฐานะตัวแทนโรงงานน้ำตาล หัวหน้าโควตาเหล่านี้จะเป็นผู้ดูแลให้เกษตรกรปฏิบัติตามสัญญา และติดต่อกับโรงงานในการรับจัดสรรโควตาการปลูก รวมถึงการเจรจากับโรงงานน้ำตาล หากเกิดปัญหา เช่นการจัดคิวรถบรรทุกอ้อยเข้าโรงงานน้ำตาล การเจรจากักค่าความหวาน ฯลฯ

ในด้านการต่อรองของเกษตรกรไร่อ้อย จากการศึกษาพบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจอยู่หลายประการด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากด้วยรูปแบบการผลิตที่ถูกควบคุมด้วยระบบตลาดอย่างใกล้ชิด อีกทั้งการมีประวัติศาสตร์อันยาวนานในระบบความสัมพันธ์พบว่าบทบาทของกลุ่ม มีอิทธิพลอย่างมากในการต่อรอง ด้วยระบบการผลิตอ้อยเพื่อป้อนอุตสาหกรรมน้ำตาล ซึ่งเป็นตลาดทางเลือกเดียวในระบบนี้ อาจนำไปสู่การเอารัดเอาเปรียบ หรือการกดราคาจากโรงงานน้ำตาล แต่จากการศึกษากลับพบว่า จากสาเหตุนี้เองที่ทำให้เกิดแรงกดดันนำไปสู่การรวมตัวกันของชาวไร่อ้อย ในลักษณะสมาคมชาวไร่อ้อยเขตลุ่มคันคร โดยมีบทบาทเพื่อทำการเจรจากับโรงงานหีบอ้อยในเรื่องการตกลงราคา ซึ่งสมาคมชาวไร่อ้อยถือเป็นประวัติศาสตร์ของเกษตรกรไทยในการรวมกลุ่มกันเจรจาต่อรอง แต่ในขณะเดียวกันก็มีชาวไร่อ้อยจำนวนหนึ่งมองว่า การเจรจาดังกล่าวเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของคนเฉพาะกลุ่ม กล่าวคือในทางโครงสร้างกลุ่มหรือองค์กรผู้ที่เข้าเป็นสมาชิกส่วนใหญ่เป็นเจ้าของไร่อ้อยขนาดใหญ่ ในระดับหัวหน้าโควตาเท่านั้น ซึ่งไม่ได้เอาใจใส่ต่อผลประโยชน์ของเกษตรกรรายย่อยอย่างแท้จริง ถึงอย่างไรก็ตามในหลักความจริงก็คือ ได้มีการรวมกลุ่มของเกษตรกรในการเจรจาต่อรองแล้ว หากวิเคราะห์ให้ลึกลงไปจะพบว่า สถานการณ์ในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดแรงผลักดัน และกลุ่มก็มีโครงสร้างที่ชัดเจน มีบทบาทที่แน่นอน เพราะบทบาทถูกกำหนดมาจากเงื่อนไขระบบตลาดทั้งสิ้น ทำให้แตกต่างจากกลุ่มชาวนา หรือสหกรณ์อื่นๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทย

3.3 กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรปลูกสับปะรด ชุมชนบ้านทรายทอง ต.เสด็จ อ.เมือง จ.ลำปาง

ในด้านพัฒนาการการประกอบอาชีพปลูกสับปะรดของชุมชนบ้านทรายทองเริ่มจากในปี 2514 ชาวบ้านเริ่มที่จะให้ความสนใจในการทำสวนสับปะรดอย่างกว้างขวาง ทำการผลิตสับปะรดเพื่อขายผลสดให้แก่พ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อถึงในชุมชน ต่อมาในปี 2519 เป็นช่วงที่บทบาทพ่อค้าคนกลางและโรงงานสับปะรดเริ่ม

เข้ามา ชาวสวนสับปะรดเริ่มเปลี่ยนจากการปลูกพืชเกษตรอื่นๆ รวมไปถึงการปลูก อ้อยมาทำสวนสับปะรดเพียงอย่างเดียว เนื่องจากผลผลิตมีราคาดีผลตอบแทนมากกว่า พืชชนิดอื่นที่เคยที่เคยทำมา ในปี พ.ศ. 2525 ได้เริ่มมีบริษัทเอกชนในรูปบริษัทผลิต อาหารกระป๋องและผลไม้กระป๋อง คือ บริษัทอาหารสากล จำกัด จังหวัดลำปาง ซึ่ง ทางบริษัทได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือทางด้านการเกษตรกับชาวสวนสับปะรด ทาง บริษัทจึงจัดส่งเจ้าหน้าที่ไปชี้แจงความประสงค์ว่าจะรับซื้อผลผลิตป้อนโรงงานสับปะรด กระป๋อง พร้อมทั้งทางบริษัทจะจ่ายเงินล่วงหน้าให้ราษฎรตามที่ได้ตกลงกันไว้คือ นอกจากนีทางบริษัทยังให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปลูกตามแบบแผนใหม่ที่จะสามารถ ปลูกได้มาก และมีขนาดของตามที่ต้องการด้วย แต่ทางโรงงานต้องประสบ ปัญหาตลอดมา เมื่อพบว่าเกษตรกรในสัญญาเบี้ยวสัญญาโดยการนำสับปะรดไปขายผล สดซึ่งได้ราคาดีกว่าที่โรงงานตั้งไว้ ผลคือโรงงานไม่มีสับปะรดป้อนเข้าระบบการผลิต ตามกำลังการผลิต จนในที่สุดบริษัทจึงต้องปิดกิจการลง เนื่องจากคู่แข่งในการรับซื้อ สับปะรดมีมากมายทั้งพ่อค้าคนกลางในพื้นที่ พ่อค้าคนกลางต่างถิ่น โรงงานสับปะรด นอกพื้นที่ ทำให้โรงงานไม่สามารถควบคุมเกษตรกรได้ เพราะมีช่องทางตลาดหลาย ช่องทางให้เกษตรกรสามารถขายผลผลิตได้ เมื่อโรงงานในพื้นที่ปิดตัวลง เกษตรกรผู้ ปลูกจึงเน้นการขายผลสดให้แก่พ่อค้าคนกลางเพียงอย่างเดียว ซึ่งในกรณีศึกษานี้ทำให้ มองเห็นกรณีของความพ่ายแพ้ของทุนในการทำเกษตรพันธะสัญญาในการควบคุม เกษตรกร และระบบการผลิต ซึ่งผู้ศึกษาจะอธิบายเงื่อนไขในหัวข้อการควบคุมและ ต่อรอง

ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในตลาดสับปะรด

ในตลาดสับปะรด การซื้อสินค้ามักซื้อขายกันด้วยเงินสด การรับซื้อโดยที่ พ่อค้าคนกลางมาเปิดที่จุดรับซื้อ เมื่อได้ทำการต่อรองตกลงราคาสินค้ากันเป็นที่ เรียบร้อย คนกลางที่รับซื้อก็จะทำการชำระเป็นเงินสดให้แก่เกษตรกรเพื่อนำไปใช้จ่าย ในครอบครัว และลงทุน การผลิต จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยการผลิตต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ฯลฯ จะเป็นเกษตรกรเอง หรือจัดหาเองทั้งหมด ในด้าน ความสัมพันธ์ทางการผลิตด้านสินเชื่อปัจจัยการผลิตของเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรดนั้น ส่วนใหญ่เกษตรกรจะทำการกู้ยืมกับสหกรณ์การเกษตรเป็นหลัก เนื่องจากสหกรณ์ การเกษตรจะปล่อยสินเชื่อที่เน้นไปในทางสิ่งของ เช่น ปุ๋ยเคมี ยากำจัดศัตรูพืช หรือแม้ กระทั่งเงินลงทุนในการปลูกสับปะรด ดังนั้นเมื่อเกษตรกรมีความต้องการในเรื่องของ เงินทุน จึงได้ทำให้มีการจัดตั้งสหกรณ์ผู้ปลูกสับปะรดขึ้น หน้าที่หลักของสหกรณ์คือ จัดหาสินค้ามาจำหน่าย ได้แก่ ปุ๋ย เคมีภัณฑ์ วัสดุการเกษตร เป็นต้น รวมถึงมีการรับ

ข้อสับปรดจากสมาชิกเพื่อนำไปจำหน่ายยังตลาดผู้บริโภค (ผลสด) และตลาดภาคอุตสาหกรรม (ส่งโรงงาน) โดยผ่านการให้สินเชื่อแก่เกษตรกร ซึ่งการให้สินเชื่อแก่สมาชิกเป็นสินเชื่อระยะสั้นไม่เกิน 1 ปี และระยะปานกลางไม่เกิน 5 ปี ในวงเงินตามชั้นลูกหนี้ของสมาชิกและตามมติคณะกรรมการดำเนินการ จะเห็นได้ว่าสหกรณ์มีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งสินเชื่อ และปัจจัยการผลิต แต่ด้วยข้อจำกัดของวงเงิน ทำให้ต่อมาธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพื่อการเกษตร (ธกส.) ได้เข้ามาปล่อยสินเชื่อให้แก่เกษตรกรไปใช้ในการทำสวนสับปรด

ปัจจุบันเกษตรกรได้กู้เงินเพื่อในมาใช้ในการทำสวนสับปรดมากกว่าใช้เงินลงทุนของตนเอง โดยกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพื่อการเกษตร (ธกส.) มากที่สุด รองลงมาคือ กู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้าน สหกรณ์ผู้ปลูกสับปรด จำกัด จะเห็นได้ว่าเกษตรกรในระบบการปลูกสับปรด จะมีอิสระมากพอสมควรในการเลือกเข้าถึงแหล่งสินเชื่อปัจจัยการผลิต โดยมีได้ถูกผนวก หรือถูกผูกมัดด้วยระบบสัญญา กับโรงงานอุตสาหกรรม หรือบริษัทหนึ่ง บริษัทใด เหมือนเช่น ระบบการเกษตรสองกรณีแรก คือ เมล็ดพันธุ์ และอ้อย เหตุผลหนึ่งที่พอจะสามารถอธิบายได้ ว่าเหตุใดชาวสวนสับปรดจึงไม่ได้ถูกผูกมัดด้วยระบบสัญญากับโรงงานสับปรด เฉกเช่นเดียวกับอ้อย และโรงงานน้ำตาล หากเราย้อนกลับไปดูพัฒนาการในระบบตลาดสับปรดก็จะพบว่า ระบบตลาดสับปรดสดมีความสำคัญอยู่มาก และเพราะตลาดผลสดนี้เองที่ทำให้โรงงานสับปรดกระป๋องไม่สามารถครอบงำเกษตรกรได้ เช่นกรณีของอ้อย เพราะพบว่าทุกครั้งที่โรงงานพยายามที่จะทำสัญญากับเกษตรกร และให้สินเชื่อแก่เกษตรกร โดยหวังว่าเกษตรกรจะขายผลผลิตให้กับตน แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยว โรงงานต้องพบกับความผิดหวัง เพราะเกษตรกรต่างเบี้ยวสัญญา และเบี้ยวหนี้ โดยขายสับปรดให้กับตลาดสด หรือพ่อค้าคนกลางรายอื่นที่ให้ราคาดีกว่า ซึ่งสาเหตุนี้เองที่ทำให้ประวัติศาสตร์โรงงานสับปรดกระป๋องใน จ.ลำปาง ต้องล้มลุกคลุกคลานปิดตัวไปกี่หลายโรง หรือบางโรงก็ปิดเปิดหลายรอบ ซึ่งในส่วนนี้ผู้ศึกษาจะอธิบายเพิ่มเติมในส่วนของการปรับตัวและการต่อรองของระบบการตลาดสับปรด

การปรับตัวของวิถีการผลิต

ดังที่กล่าวไปในข้างต้นว่าระบบการตลาดของสับปรด มีลักษณะแตกต่างไปจาก ตลาดของอ้อยอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือโรงงานแปรรูปของสับปรด คือโรงงานสับปรดกระป๋อง ถึงแม้จะมีส่วนคล้ายโรงงานน้ำตาลตรงที่ว่า เป็นกิจการที่ต้องลงทุนสูงมาก และผู้ลงทุนก็จำต้องขนขวายหาวัตถุดิบป้อนเข้าโรงงานอย่างสม่ำเสมอตลอดเวลา แต่ผลสำเร็จที่โรงงานน้ำตาลสามารถผูกมัดเกษตรกรให้อยู่ และปฏิบัติตาม

ในระบบสัญญา แต่บทเรียนดังกล่าวไม่สามารถนำมาใช้ได้กับโรงงานสับปะรดกระป๋อง
ทั้งนี้เหตุผลง่าย ๆ ประการเดียว ตลาดอ้อยมีอยู่ประเภทเดียวคืออุตสาหกรรมน้ำตาล
ตลาดอ้อยสดแทบมากจนแทบไม่มีทางเลือก แต่สำหรับสับปะรด ตลาดสับปะรดสดยังมีย
ความสำคัญอยู่มาก และก็เพราะตลาดสับปะรดสดนี้เองที่ทำให้โรงงานสับปะรด
กระป๋องไม่มีทางครอบงำเกษตรกรได้ เหมือนกรณีของอ้อย เพราะจากการศึกษาพบว่า
ทุกครั้งที่โรงงานพยายามที่จะทำสัญญากับเกษตรกร และให้สินเชื่อกับเกษตรกร โดย
หวังว่าชาวสวนจะขายผลผลิตให้แก่ตน แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยว โรงงานต้องประสบกับ
ความผิดหวัง เมื่อพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ “เบี้ยว” สัญญา และ “เบี้ยว” นั้น ขาย
สับปะรดส่งให้ตลาดสดแทน และเก็บเงินไว้ใช้สอยเอง จนโรงงานสองโรงงานคือโรงงาน
อาหารสากลฟู้ด และ บริษัทเทศฟู้ด ต้องปิดกิจการลงชั่วคราว เพราะไม่มีผลผลิต
ป้อนเข้าโรงงาน จากปรากฏการณ์ดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า พิษพันธะสัญญาไม่ใช่ทุก
ชนิดไปที่จะสามารถผูกมัดเกษตรกรที่อยู่ในระบบได้ หรือมีการเอารัดเอาเปรียบส่วนเกิน
เพียงฝ่ายเดียว หากแต่ข้อผูกมัดสัญญายังขึ้นอยู่กับตลาด และความหลากหลายของ
ช่องทางตลาดด้วยเช่นกัน สำหรับในปัจจุบัน คือ ผู้ที่ประกอบอาชีพปลูกสับปะรดของ
บ้านทรายทองเริ่มที่จะหาอาชีพเสริมเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว หรือเพิ่ม
ความหลากหลายทางการผลิต ไม่ว่าจะเป็นวัยหนุ่มสาวที่ออกไปทำงานที่อื่น เหตุที่คน
กลุ่มนี้ออกไปทำงานต่างจังหวัดเพราะว่าเป็นการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวเป็นอย่างมาก
คือ สามารถที่จะส่งเงินกลับมาให้ที่บ้านได้ใช้ง่ายขึ้น และสำหรับอาชีพเสริมอีก
ประเภทหนึ่งก็คือ ปลูกพืชชนิดอื่นแทนหรือเป็นอาชีพเสริม เช่น รับจ้าง ทำสวน
ลำไย เป็นต้น และในส่วนของการทำงานสับปะรดนั้น ชาวสวนก็ยังทำการปลูกกันอยู่
เพราะว่าเป็นอาชีพที่ทำกันมานานแล้ว และก็ยังเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับชาวสวน
อยู่ คือหลังจากที่รัฐและเอกชนเข้ามาช่วยเหลือชาวสวน ทำให้รายได้ของชาวสวนนั้น
อยู่ในระดับพออยู่พอกิน บางครอบครัวก็มีฐานะที่ดี เพราะว่าลูก หลานส่งเงินมาให้ใช้
ง่าย

ในขณะเดียวกันปัญหาสำคัญของผู้ปลูกสับปะรดบ้านเสด็จประการหนึ่ง คือ
ความผันผวนของราคาขายผลสด เนื่องจากผู้ปลูกสับปะรดไม่ได้จำหน่ายโดยตรงกับ
โรงงานแต่มีพ่อค้าคนกลางหรือ นายหน้าเป็นผู้มารับซื้อ โดยนายหน้าเหล่านั้นจะเป็น
ผู้ทำสัญญากับโรงงานเอง บางครั้งกลุ่มนายหน้าหรือพ่อค้าคนกลางก็ใช้กลยุทธ์
แทรกแซงราคาเพื่อกดราคาให้ต่ำลง ในขณะที่กลุ่มผู้ปลูกสับปะรดเองก็มีปัญหาการ
รวมกลุ่มที่เป็นปึกแผ่นในการช่วยเหลือกัน และจัดการผลผลิต ซึ่งส่งผลให้โรงงานยังไม่
มั่นใจว่าเกษตรกรจะสามารถส่งสับปะรดได้ตามที่ตกลงหรือไม่จึงยังไม่มีการทำสัญญา
เพราะที่ผ่านมาเคยมีปัญหาคือ เมื่อกลุ่มนายหน้าเข้าแทรกแซงราคาโดยให้ราคาสูงกว่า

โรงงานเกษตรกรบางกลุ่มก็นำผลผลิตไปขาย ทำให้ไม่สามารถส่งผลผลิตได้ตามจำนวน จนในที่สุดโรงงานต้องหยุดการผลิตไปในที่สุด อย่างไรก็ตามด้วยปัญหาความผันผวนของราคาทำให้ชาวสวนเริ่มมาให้ความสนใจในเรื่องของตลาดโดยเริ่มมีการรวมกลุ่มกัน แต่จำนวนชาวสวนในการรวมกลุ่มยังมีไม่มากนัก โดยได้รวมกลุ่มกันเพื่อช่วยกันหาตลาดของสับปะรด โดยได้ขอให้ทางพัฒนากรมาเสนอแนวทางในการเปิดตลาด รวมไปถึงในเรื่องของการต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง เพื่อเป็นการช่วยชาวสวนในการเปิดเป็นช่องทางการระบายสินค้า และลดปัญหาการเน่าเสียของสับปะรด นอกจากนี้หลังจากที่ชาวสวนประสบกับวิกฤตเศรษฐกิจ ทำให้ชาวสวนหาวิธีกระจายสินค้าใหม่ โดยการนำไปขายเองหรืออาจจะนำไปแปรรูป โดยการแปรรูปสับปะรดนั้นจะดำเนินการในรูปแบบของการรวมกลุ่มกันทำ ผลิตไวน์ แยม สับปะรดกวน กระดาษเยสับปะรด ออกจำหน่าย ซึ่งพอช่วยในปัญหาผลผลิตล้นตลาดได้

การรับมือกับความเสี่ยง

จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรชาวไร่สับปะรดมีหนี้สินจำนวนมาก เนื่องมาจากต้นทุนในการผลิตสับปะรดเริ่มแรกค่อนข้างสูง ประกอบกับเกษตรกรไม่มีเงินทุนเพียงพอต่อการทำสวนสับปะรด ทำให้เกษตรกรหันไปกู้เงินทุนจากแหล่งต่างๆ เช่น ธนาคารกรุงเทพ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพื่อการเกษตรกร (ธกส.) สหกรณ์ผู้ปลูกสับปะรดลำปาง จำกัด หรือแหล่งเงินทุนต่างๆ ที่ปล่อยเงินกู้หรือที่เรียกว่าเงินกู้นอกระบบ เป็นต้น นอกจากนี้ในด้านความเสี่ยงในการขาดแคลนแรงงาน ในปัจจุบันการทำสวนสับปะรดของเกษตรกรประสบปัญหาขาดแคลนแรงงานในการผลิต กล่าวคือแต่เดิมแรงงานหลักในการทำสวนสับปะรดคือคนในครอบครัว เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นในปี 2540 ทำให้แรงงานหลักเหล่านั้นเปลี่ยนไปกอบอาชีพอื่นหรือศึกษาต่อ ทำให้มีการจ้างแรงงานเกิดขึ้น ซึ่งก็ถือว่าเป็นการเพิ่มต้นทุนในการผลิตให้สูงขึ้นโดยเฉพาะในช่วงฤดูกาลออกผล ต้องรีบทำการเก็บเกี่ยวมิเช่นนั้นจะสุกเน่าเสียคาต้น ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวเกษตรกรต้องประสบปัญหาขาดแคลนแรงงานทันที จนต้องใช้วิธีจัดระบบเอามือเอาว้นเวียนกันเก็บในกลุ่มญาติหรือเพื่อนกัน ปัญหาเรื่องแรงงานมิใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะกับเกษตรกรเท่านั้น จากการศึกษาพบว่า โรงงานผลิตสับปะรดกระป๋องก็ประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานในโรงงานเช่นกัน เนื่องจากโรงงานสับปะรดกระบวนการขั้นตอนการผลิตต้องใช้แรงงานมากกว่าเกษตรกรอุตสาหกรรมอื่น เช่น โรงงานน้ำตาล เป็นต้น ในด้านความเสี่ยงต่อคุณภาพผลผลิตสำหรับคุณภาพมาตรฐานสับปะรดคือสับปะรดเป็นผลไม้ที่เน่าเสียเร็วเมื่อเก็บเกี่ยวขึ้นมาจำต้องรีบระบายผลผลิตออกสู่ตลาดอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ยังพบว่าพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อ

ใช้ระบบการซื้อคือจ่ายเงินภายหลัง รวมถึงกดราคาสับปะรดของเกษตรกรในช่วงที่ผลผลิตล้นตลาด

การกำกับ ควบคุมและการต่อรอง

ดังที่กล่าวในข้างต้นว่า ระบบของการตลาดสับปะรดของชุมชนบ้านทรายทองมีความแตกต่างจากระบบตลาดของอ้อย และเมล็ดพันธุ์ที่มีตลาดแคบและผูกขาดมากกว่า ในขณะที่ตลาดผลสดสับปะรดกลับมีความหลากหลายและเป็นทางเลือกให้แก่เกษตรกร รวมถึงการต่อรองที่มีการรวมกลุ่มกันในรูปของสหกรณ์ จากการศึกษาพบว่า การกำกับในฐานะสับปะรดเป็นพืชเศรษฐกิจรัฐจึงมีบทบาทเข้ามากำกับผ่านนโยบายต่างของทางราชการ เช่นเกษตรจังหวัด เกษตรตำบล เพราะปัญหาจากการผลิตสับปะรดออกสู่ตลาดไม่สามารถไปกำกับหรือควบคุมปริมาณให้อยู่ในดุลยภาพได้ และส่งผลให้กำลังการผลิตของโรงงานที่สร้างขึ้นทำได้ยากเนื่องจากปัจจัยการตลาดของสับปะรดที่มีช่องทางหลากหลายช่องทางโดยเฉพาะตลาดสับปะรดสด ดังนั้นในการกำกับควบคุมกระบวนการผลิต รัฐจึงเลือกใช้ใช้นโยบายแก้ปัญหาการเรียกร้องของเกษตรกรเมื่อเกิดปัญหาสับปะรดล้นตลาด เช่น มาตรการบริหารจัดการ และควบคุมพื้นที่เพาะปลูกสับปะรด เพื่อป้องกันการขยายพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกร อันจะส่งผลให้มีผลผลิตมากขึ้นจนล้นตลาด ดังนั้นจึงควรควบคุมพื้นที่เพาะปลูก โดยรัฐจะมีเงื่อนไขคือหากรายได้ลดพื้นที่การปลูกรัฐจะส่งเสริมให้ปลูกยางพาราแทน โดยสนับสนุนกล้าสำหรับเกษตรกรที่มาลงทะเบียนแทน ดังนั้นการกำกับผ่านกลุ่มสถาบันซึ่งจากการศึกษาพบว่าผู้ที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นสถาบันในการดูแลเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรดก็คือสหกรณ์การเกษตร โดยการจัดตั้งสหกรณ์ผู้ปลูกสับปะรดจังหวัดลำปาง มีหน้าที่ในการพัฒนาความรู้ และข้อมูลการเกษตร แต่ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการรวบรวมปัจจัยการผลิต การให้สินเชื่อ และการขายสับปะรดให้แก่โรงงาน โดยจะมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรคอยกำกับดูแลกระบวนการผลิต และปริมาณผลผลิตให้ตอบรับกับตลาดและโรงงาน ดังนั้นการกำกับโดยระบบอุปถัมภ์จะพบว่าการผลิตสับปะรดของชุมชนบ้านทรายทอง พ่อค้าคนกลางมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดราคาสินค้า ภายใต้การใช้เกณฑ์มาตรฐานของสับปะรดในการพิจารณาและตีราคารับซื้อ เพราะฉะนั้นสายสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรดจึงใช้ความคุ้นเคย และไว้วางใจที่จะผลิตสับปะรดให้แก่กัน โดยพ่อค้าเหล่านี้อาศัยการกินส่วนต่างของราคาสับปะรดที่ขายเข้าโรงงาน หรือผู้ค้าปลีก และด้วยความเสี่ยงเรื่องตลาดและความไม่แน่นอนของราคา ทำให้เกษตรกรแก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มและการสร้างอำนาจต่อรอง

กับภายนอก นับเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทั้งนี้ เกษตรกรได้มีการรวมกลุ่มต่างๆ ภายในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการรวมตัวกันเพื่อเรียนรู้ แก้ปัญหาพร้อมกันและบางกลุ่มก็เพื่อใช้ในการต่อรองเรื่องราคาเป็นกลุ่มต่างๆ จะทำให้ กลุ่มหลอมรวมกันเป็นเสียงเดียวกันที่มีน้ำหนักและมีพลังในการต่อรองกับ บุคคลภายนอก โดยเฉพาะในการซื้อขายกับพ่อค้าคนกลาง ซึ่งเมื่อก่อนพ่อค้าคนกลาง จะเป็นผู้กำหนดราคาเอง ชาวบ้านเป็นเพียงผู้ผลิตเพื่อป้อนผลผลิตให้กับพ่อค้าคนกลาง เท่านั้น แต่เมื่อเกิดปัญหาขึ้นจะคอยพึ่งพาภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือกลุ่มต่างๆภายใน หมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มต่างๆที่ยังดำเนินการอยู่คือ กลุ่มอมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ผู้ปลูก สับปะรด กลุ่มแปรรูปผลผลิต แต่ถ้าจะพูดถึงความช่วยเหลือจากรัฐนั้นรัฐได้มีนโยบาย ในการชำระหนี้สินของเกษตรกร และโครงการกองทุนหมู่บ้านนอกจากนี้ในการซื้อ ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช สารเคมีที่ใช้ในการเพาะปลูก อุปกรณ์ในการ ทำสวน เป็นต้น

3. บทสรุปการศึกษา

จากทั้ง 3 กรณีศึกษา ในด้านพัฒนาการของระบบเกษตรแบบพันธะสัญญา แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรเชิงพาณิชย์มานานแล้ว โดยพบว่าภายใต้ เงื่อนไขข้อจำกัด ปัญหาที่ผ่านมาก็ได้สร้างการเรียนรู้แก่เกษตรกรในการต่อรอง และ ปรับตัวเพื่อการอยู่รอดของตนเอง การปรับรูปแบบการผลิต การสร้างระบบ ความสัมพันธ์แบบใหม่ สิ่งเหล่านี้เกิดจากการเรียนรู้จากระบบที่ได้ประสบมา ในระบบ ความสัมพันธ์นอกจากการเอาเปรียบ จึงมีทั้งการต่อรองอยู่ในที่ รวมถึงการตั้งรับสถานะ ความเสี่ยงต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นภายใต้ระบบเงื่อนไขที่มีข้อจำกัดมากมาย ซึ่งลักษณะการ เข้ามาของเกษตรกรพันธะสัญญาแต่ละรูปแบบต่างก็มีเงื่อนไขที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ วิธีการผลิต กระบวนการผลิต และการตลาดเป็นหัวใจสำคัญ จึงไม่น่าแปลกใจหาก พบว่าการประวัติศาสตร์การตลาดของอ้อย สับปะรด และเมล็ดพันธุ์จึงมีรูปแบบวิธีการ ที่แตกต่างกัน ในด้านรูปแบบการเข้าสู่ระบบพันธะสัญญา และความสัมพันธ์ทางการ ผลิต สรุปได้ว่าเกษตรกรพันธะสัญญาของเมล็ดพันธุ์ และอ้อย เป็นลักษณะการทำสัญญาที่ เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งนี้พบว่าในกรณีอ้อยและโรงงานน้ำตาล เป็นกิจการขนาดใหญ่ ต้องใช้เงินทุนเป็นจำนวนมาก ฉะนั้นโรงงานจะต้องมีความมั่นใจว่าโรงงานของตนจะมี วัตถุดิบ คืออ้อยป้อนเข้าโรงงานเต็มตามอัตรากำลังการผลิต และจะต้องมั่นใจว่าชาวไร่ อ้อยจะผลิตอ้อยได้พอดีกับกำลังการผลิต ไม่น้อยไปและมากไป เพราะหากน้อยไป โรงงานก็จะขาดวัตถุดิบในการป้อนโรงงานและเกิดปัญหาต้องปิดโรงงานลง แต่ใน ขณะเดียวกันหากอ้อยมีปริมาณมากเกินไปความต้องการของโรงงานชาวไร่อ้อยก็จะขาย

อ้อยไม่ได้ เพราะไม่มีตลาดรองรับทำให้ต้องขาดทุน และส่งผลให้ปีต่อไปลดจำนวนการผลิตลง หรือไม่ก็เลิกผลิต โรงงานก็จะมีอ้อยมาป้อนเข้าโรงงาน ด้วยเงื่อนไขของระบบการผลิต ทำให้โรงงานน้ำตาล และชาวไร่ต้องมีการวางแผนการผลิตที่ดี ผ่านวิธีการที่เรียกว่า “การให้โควตาการปลูก” จากโรงงานน้ำตาล เพื่อควบคุมปริมาณอ้อย วิธีการที่ว่าจะนำไปสู่ข้อผูกมัด นั่นคือระบบการทำสัญญาปีต่อปีเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นลักษณะการทำสัญญาซื้อขายล่วงหน้ากับโรงงานน้ำตาล ดังนั้นโรงงานจะไม่รับซื้ออ้อยจากชาวไร่ที่ไม่ได้เซ็นสัญญาไว้กับตนก่อน ฉะนั้นเมื่อชาวไร่อ้อยสนใจเซ็นสัญญาล่วงหน้าไว้กับโรงงานแล้ว จะไม่มีทางเลือกย้ายนำอ้อยไปขายให้กับโรงงานอื่นได้เลย เพราะโรงงานอื่นก็รับซื้อแต่เฉพาะชาวไร่ที่ทำสัญญาไว้กับตน ซึ่งรูปแบบนี้ส่วนใหญ่จะมองว่าโรงงานเอาเปรียบชาวไร่ แต่ในทางกลับกัน ข้อดีของระบบนี้คือเกษตรกรจะมั่นใจว่าผลผลิตของตนจะมีตลาดรองรับแน่นอนเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยว เพราะอ้อยเป็นพืชไร่ที่มีอายุยาว แต่เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะปล่อยทิ้งไว้ไม่ได้ เพราะคุณภาพจะลดลงต้องรีบส่งเข้าโรงงานความมั่นใจดังกล่าว คือเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชาวไร่อ้อยจำนวนมากยังคงอยู่ในระบบนี้มาอย่างยาวนานต่อเนื่อง แต่ในขณะเดียวกันก็พบว่าชาวไร่อ้อยที่จะอยู่ในระบบได้จะต้องมีเงินทุนหนา และมีพื้นที่การผลิตขนาดใหญ่ จึงจะทำการผลิตได้คุ้มทุน

ในขณะที่ระบบพันธะสัญญาของพืชเมล็ดพันธุ์กลับแตกต่างกัน จากการศึกษาพบว่าการทำสัญญาในลักษณะลายลักษณ์อักษรถึงมี แต่เป็นเพียงพิธีกรรมบนกระดาษ เพราะเราพบว่าผู้ที่ถือคู่สัญญาคือบริษัทรับซื้อเมล็ดพันธุ์ แต่การบังคับตามสัญญาทำได้อย่างไร นั่นก็คือกระทำการให้สินเชื่อปัจจัยการผลิต และด้วยข้อจำกัดของตลาดที่มีลักษณะผูกขาด นอกจากนี้ยังมีการใช้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมควบคุมผ่านระบบโบรกเกอร์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชน สามารถพูดคุยกันได้ ในการเข้าสู่ระบบเริ่มจากฝ่ายส่งเสริมของบริษัทเข้ามาหาสมาชิกผ่านหัวหน้าใน หมู่บ้าน โดยเกษตรกรแจ้งความจำนงค์แก่บริษัทผ่านหัวหน้า ในหมู่บ้าน บริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่มาตรวจพื้นที่ ความเหมาะสมของดิน ความพร้อมด้านแรงงาน ในส่วนของปัจจัย การผลิตที่มาจากเกษตรกร ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ส่วนปัจจัย การผลิตอื่นๆ ถูกกำหนดโดยบริษัททั้งหมด โดยบริษัทจะเตรียมการให้ทั้งหมดแต่ให้มาในรูปของ สินเชื่อ บางรายก็มีรายการค่าใช้จ่ายให้ จะพบว่าบางรายก็ไม่ทราบกระบวนการผลิตต้องใช้ปุ๋ยและนิตยา ตามที่บริษัทกำหนด ผลผลิตเมล็ดพันธุ์เกษตรกรเป็นเจ้าของ แต่ไม่มีสิทธิจะจำหน่ายหรือ จำหน่าย ต้องส่งให้แก่บริษัทที่มีสัญญาผูกพันทั้งหมด โดยมีการตรวจสอบคุณภาพเมล็ดพันธุ์ และทำการปรับปรุงสายพันธุ์ด้วยกระบวนการเทคโนโลยี อีกทอดหนึ่ง ส่วนกรณีสืบประเด็นนี้จากการศึกษาทำให้ค้นพบว่า รูปแบบการสร้างพันธะสัญญาของอ้อยนั้น ไม่สามารถนำมาใช้กับโรงงานสับปะรดได้ ทั้งที่เป็นกระบวนการผลิต

ที่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่รองรับ และมีการลงทุนสูง และต้องชวนขยายหาวัตถุดิบป้อนโรงงานให้พอกับกำลังการผลิตเหมือนกัน แต่จากประวัติศาสตร์พัฒนาการระบบพันธะสัญญาของโรงงานสับปะรดในจังหวัดลำปาง พบว่าต้องล้มลุกคลุกคลาน โรงงานต้องปิดกิจการไปชั่วคราวหลายต่อหลายครั้งเนื่องจากไม่มีวัตถุดิบป้อนโรงงาน ทั้งนี้เป็นเพราะว่าตลาดของอ้อยสดมีขนาดเล็กหรือแทบไม่มีเลย แต่ในขณะที่สับปะรดตลาดขายผลสดกลับมีบทบาทสำคัญยิ่ง และเพราะตลาดผลสดนี้เองที่ทำให้โรงงานไม่สามารถครอบงำเกษตรกรได้ด้วยระบบสัญญาเหมืออย่างกรณีโรงงานน้ำตาล เพราะฉะนั้นทุกครั้งที่โรงงานเคยพยายามที่จะทำสัญญากับเกษตรกรผู้ปลูกสับปะรด แต่ก็ประสบกับความผิดหวังทุกครั้งเมื่อพบว่า เวลาถึงฤดูการเก็บเกี่ยว เกษตรกรกลับเปลี่ยนสัญญาไม่ส่งสับปะรดเข้าโรงงาน แต่กลับนำไปขายให้กลับพ่อค้าคนกลางที่ให้ราคาดีกว่า หรือขายผลสดเมื่อราคาดผลสดดี จุดนี้เองที่ทำให้ปริมาณสับปะรดเข้าสู่โรงงานมีปริมาณไม่แน่นอนสม่ำเสมอ บางครั้งไม่มีวัตถุดิบป้อนโรงงานเลย จนโรงงานต้องปิดตัวลงไปหลายโรง

ในกรณีประเด็นความเสี่ยง การปรับตัว การรับมือและการต่อรอง หากทำการพิจารณา ประเด็นปัจจัยความเสี่ยงพบว่า ถึงแม้เหตุผลประการหนึ่งที่เกษตรกรเลือกเข้าสู่ระบบสัญญา นั่นก็คือเหตุผลในเรื่องความมั่นคงทางตลาด ที่เกษตรกรเชื่อว่าจะมีตลาดรองรับผลผลิตที่แน่นอน แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่าภายใต้การประกันราคาดผลผลิตหรือการประกันรายได้แก่เกษตรกรถึงแม้จะทำให้เกิดตลาดรองรับผลผลิตที่แน่นอน แต่ในขณะเดียวกัน การประกันดังกล่าวมิได้นำไปสู่การรับประกันความเสี่ยงอื่นๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ตลอดกระบวนการผลิต ที่จะส่งผลกระทบต่อราคาที่ได้รับตามสัญญาที่ตกลงกันไว้ ด้วยเหตุผลเพราะผลผลิตไม่เป็นไปตามคุณภาพมาตรฐานที่ผู้รับซื้อเป็นผู้กำหนด ที่เห็นได้ชัดคือกรณีของชาวไร่อ้อย กลไกและเงื่อนไขในการผลิตอ้อย และการรับซื้ออ้อยจะอยู่ภายใต้สิ่งที่เรียกว่า “ค่ามาตรฐานความหวาน” ปัญหาสำคัญที่เกษตรกรชาวไร่อ้อยต้องประสบและถือเป็นความเสี่ยงอยู่มากคือการรักษาคุณภาพความหวานของอ้อย ซึ่งในการควบคุมระดับความหวานนี้มีผลต่อความเสี่ยงของเกษตรกรในการถูกหักราคาค่าอ้อยอยู่มาก เนื่องจากหากการส่งอ้อยเข้าโรงงานล่าช้า นอกจากจะเสียค่าปรับล่าช้า ยังต้องถูกหักราคาค่าความหวานที่เสียไปตามระยะเวลาที่ติดอ้อย และค้างส่งโรงงานหรือกรณีไฟไหม้ไร่อ้อย ที่จะมีผลต่อระดับความหวานและคุณภาพน้ำตาล ทำให้ชาวไร่อ้อยต้องระมัดระวังเรื่องไฟไหม้อ้อยอย่างหนัก โดยต้องจัดเวรสมาชิกกลุ่มในการดูแลป้องกันไฟที่อาจเกิดใหม่ได้ โดยเฉพาะหน้าแล้ง และเป็นช่วงการเก็บเกี่ยวอ้อยพอดี หรือในกรณีชาวไร่บางคนต้องการลดต้นทุนค่าแรงในการเก็บอ้อยก็จะเลือกใช้วิธีการเผาเพื่อง่ายต่อการเก็บถึงแม้จะรู้ดีว่าจะต้องถูกหักเงินเมื่อส่งอ้อยเข้าโรงงาน แต่ก็อาจจะคุ้ม

กว่าการจ้างแรงงานตัดนั่นเอง ในขณะที่กรณีของเมล็ดพันธุ์กลับพบว่ามีความเสี่ยงสูงในเรื่องของโรค และแมลง เนื่องจากเมล็ดพันธุ์ที่ทำการปรับปรุงสายพันธุ์ที่เกษตรกรได้รับมาทำการเพาะปลูก เป็นพืชที่มีการตัดต่อพันธุกรรม โดยออกแบบมาให้อ่อนไหวง่าย โตเร็ว ต้องมีการดูแลเป็นพิเศษที่ต้องใช้สารเคมี และเทคโนโลยีที่ทางบริษัทกำหนด เพื่อให้ผลผลิตได้ตามมาตรฐานที่บริษัทต้องการ

นั่นหมายถึงบริษัทได้ใช้วิธีการแทรกแซงสองประการ คือ การแทรกแซงควบคุมเรื่องปัจจัยการผลิต ได้แก่ปุ๋ย ฮอร์โมน ยากำจัดศัตรูพืช ประการที่สองคือการใช้วิธีการทางพันธุวิศวกรรมในการปรับปรุงสายพันธุ์ซึ่งเป็นความรู้ที่ผูกขาดโดยบริษัท โดยเฉพาะการผสมพันธุ์พืชบางชนิด ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก และมีความเสี่ยงต่อการติดผล ทำให้เกษตรกรต้องประสบปัญหาทุกครั้งในเรื่องของแรงงานผสมเกสร และมักเป็นพืชบังคับที่บริษัทกำหนดให้ปลูกก่อนได้รับโควตาการปลูกพืชชนิดอื่น ด้วยเหตุนี้ทำให้เกษตรกรต้องแบกรับคือเรื่องต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ในขณะที่การประกันการรับซื้อเป็นราคาที่คงที่ ในด้านสับปะรดพบว่าความเสี่ยงที่เกษตรกรมักพบเจอคือเรื่องปัญหาความเสี่ยงด้านตลาดและราคา เพราะปัญหาและอุปสรรคในการจัดจำหน่ายและการกระจายสินค้าสับปะรดนั้น จะต้องผ่านระบบพ่อค้าคนกลาง โดยที่มิได้ผูกเรื่องราคารายได้ และตลาดไว้กับโรงงาน ดังนั้นปัญหาความเสี่ยงของสับปะรดก็คือความผันผวนของราคา ถึงแม้จะมีการประกันราคา หรือการแทรกแซงจากรัฐบาลตลอดเวลาาก็มิได้ช่วยให้เกษตรกรลดความเสี่ยงต่อความผันผวนของราคาสับปะรดในตลาดสับปะรดลงได้ บทบาทพ่อค้าคนกลางจึงมีส่วนอย่างมากในการรับซื้อและกระจายผลผลิต แต่จากการศึกษาก็พบว่าเกษตรกรชาวสวนได้มีการใช้ระบบซื้อสินค้ากับพ่อค้าที่มารับซื้อ มีพ่อค้าหลายรายที่ไม่จ่ายค่าสับปะรด เกษตรกรบางรายก็อาจจะขาดทุนจากการจำหน่ายสับปะรดก็เป็นได้ นอกจากนี้ยังพบว่าพ่อค้าคนกลางบางรายเริ่มเปลี่ยนแหล่งซื้อสับปะรดใหม่ เนื่องจากในปัจจุบันจังหวัดลำปางมีแหล่งปลูกสับปะรดที่มีคุณภาพตรงตามความต้องการของตลาด คือ สับปะรดของอำเภอห้างฉัตร ซึ่งถือเป็นแหล่งผลิตที่เป็นคู่แข่งที่สำคัญ นอกจากนี้ตัวสับปะรดเองเนื่องจากเป็นผลไม้สดที่เน่าเสียได้ง่ายย่อมมีความเสี่ยงต่อคุณภาพผลผลิต

ดังนั้นจากเงื่อนไขสถานะความเสี่ยงต่างๆ ที่เกษตรกรได้รับ เราจึงพบว่ายังมีกระบวนการปรับตัวและรับมือของเกษตรกร กับความเสี่ยงเหล่านี้อยู่ด้วยภายใต้ระบบการผลิต เช่นการหันมาสร้างการผลิตที่หลากหลายมากขึ้นเพื่อลดปัญหาเรื่องความเสี่ยงของตลาด ในระดับครัวเรือน จะมีแรงงานในครอบครัวจำนวนหนึ่งไปทำงานในเมือง และส่งเงินกลับมายังครอบครัว เพื่อนำเงินที่ได้ไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และพวยการผลิตของครอบครัวไว้ การรับมือกับความเสี่ยงเรื่องแรงงาน ที่พบได้ในระบบพันธะ

สัญญาทุกชนิด โดยการนำเอาระบบความสัมพันธ์ในชุมชนมาใช้ เช่นการเอามือ เอวเว้น การจัดแบ่งแรงงานในกลุ่มการผลิตของตน นอกจากนี้ภายใต้ภาวะการณ์เสียเปรียบ และขาดอำนาจต่อรอง พบว่าสินค้าเกษตรกรรมบางชนิดเปิดช่องทางให้มีการได้เปรียบ เสียเปรียบเกิดขึ้นได้ เพราะรูปแบบการผลิตสินค้าบางชนิด อำนวยให้มีระบบตลาดที่ จำเป็นต้องมีการสร้างพันธะให้แก่เกษตรกร แต่เมื่อระบบตลาดอำนวยให้โรงงาน หรือ บริษัท มีอำนาจมากเกินไป ก็จะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่เป็นชนวนให้มีการรวมตัวของ เกษตรกรได้สำเร็จ เช่นกรณีของชาวไร่อ้อย จุดเด่นประการหนึ่งของรูปแบบการผลิต อ้อย ผู้ผลิตมักอยู่ในโซนพื้นที่ใกล้เคียงกัน และมีการรวมตัวกันในลักษณะการจัดการ ผลิตอยู่แล้ว ทำให้ต้นทุนในการรวมตัวกันไม่สูงและสามารถทำได้ไม่ยาก เพียงแต่ว่า การรวมตัวนั้น เป็นการรวมตัวกันเฉพาะเกษตรกรรายใหญ่หรือไม่ คำตอบคือใช่ แต่คำถามที่ตามมาคือการรวมตัวกันในลักษณะแบบนี้ จะสามารถ หรือมีกำลังมาก พอที่จะขับเคลื่อนส่วนเกิน ออกจากมือของโรงงานน้ำตาลได้มากเท่าไร และถ้าไร ส่วนเกินที่ขับเคลื่อนได้ กระจายลงสู่เกษตรกรรายย่อยด้วยหรือไม่ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ในรายละเอียดต่อไป หรือในความเป็นจริงสมาคมชาวไร่อ้อยเป็นเพียงแค่ตัวแทนของ นายทุนเพื่อใช้เจรจากับโรงงานน้ำตาล หรือเป็นแค่กลไกรัฐที่ทำการจัดตั้งเพื่อเป็น ตัวแทนภาครัฐในการกำกับเกษตรกรเข้าสู่ระบบ ซึ่งหากเป็นเหตุผลประการหลังก็จะทำ ให้กลุ่มมีพลังไม่มากพอในการสร้างอำนาจต่อรอง เมื่อพิจารณาจากผู้ปลูกสับปะรด กลับพบว่าถึงแม้จะมีการรวมตัวกันจริงในรูปของสหกรณ์ผู้ปลูกสับปะรด แต่กลับไร้ อำนาจในการต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง หรือกับรัฐในการรับประกันความเสี่ยง เมื่อย้อนกลับไปดูที่माที่ไปของกลุ่มเราจะพบว่าจุดเริ่มต้นเริ่มมาจากการส่งเสริมของ ภาครัฐมาก่อนแต่กลุ่มในระยะแรกกลับไม่เข้มแข็งพอที่จะทำการต่อรองสิ่งใดได้ นอกจากการรับนโยบายจากภาครัฐมาปฏิบัติ หรือเป็นเครื่องมือ กลไกของนักการเมือง ท้องถิ่น สหกรณ์เริ่มเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นเมื่อชาวสวนต้องประสบปัญหาราคาสับปะรด ตกต่ำอย่างหนัก จนนำไปสู่การเคลื่อนไหว ชุมนุมเรียกร้องของเกษตรกรที่ศาลากลาง จังหวัด หลังจากนั้นสหกรณ์เริ่มมีความชัดเจน และมีบทบาทมากขึ้น ในการแก้ไขปัญหา ราคาสับปะรด รวมทั้งมีบทบาทเป็นผู้รวบรวมผลผลิตในชุมชน ส่งขายให้แก่โรง แต่ก็ยัง ต้องพัฒนาไปอีกมากในเรื่องของการสร้างอำนาจต่อรองกับตลาด ในขณะที่กลุ่มผู้ปลูก เมล็ดพันธุ์พบว่า การรวมกลุ่มของเกษตรกรเป็นเพียงแค่การรวมกลุ่มเพื่อจัดการแรงงาน และจัดการปัจจัยการผลิตที่ได้จากทางบริษัทเท่านั้น ลักษณะการต่อรองของเกษตรกร กลุ่มนี้จึงอาศัยการต่อรองผ่าน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านตัวแทนที่เรียกว่า “โบ รกเกอร์” เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่าง โบรกเกอร์ เกษตรกร และบริษัทแล้วจะ พบว่ามีความสัมพันธ์ที่มีได้อิงอยู่บนหลักการทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงอยู่

กับมิติของตรรกะทางวัฒนธรรมในสังคมด้วย กล่าวคือ โบรกเกอร์ต้องทำหน้าที่ที่เอื้อประโยชน์กับบริษัท ขณะเดียวกันก็ต้องรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในชุมชน เมื่อโบรกเกอร์เป็นคนในท้องถิ่นที่มีฐานะดี มีเครือข่ายดีมาก เป็นที่นับหน้าถือตาในชุมชนและสามารถช่วยเหลือเกษตรกรในการกู้ยืมเงินไปใช้ทั้งในการเพาะปลูกและใช้ในชีวิตประจำวัน ขณะเดียวกัน โบรกเกอร์กับเกษตรกรก็มีความเป็นพี่น้องหรือเครือญาติกันหรือเป็นคนบ้านเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างโบรกเกอร์กับเกษตรกรจึงเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เมื่อเกิดกรณีความขัดแย้งในการเพาะปลูกหรือการขายเกษตรกรกับบริษัทจึงมิได้เผชิญหน้ากันโดยตรงแต่จะมีการเจรจาต่อรองผ่านคนกลางคือโบรกเกอร์ ซึ่งจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยผลประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เมื่อพิจารณาเช่นนี้จะเห็นว่าบริษัทได้ใช้ความสัมพันธ์ในสังคมคือระบบอุปถัมภ์มาใช้ในการควบคุมเกษตรกรอีกชั้นหนึ่ง

ดังนั้นตามที่คนส่วนใหญ่ทั่วไปเข้าใจว่าเกษตรกรจะถูกควบคุมโดยระบบเกษตรกรพันธะสัญญาที่เกษตรกรทำกับทางบริษัท กล่าวคือ เกษตรกรถูกควบคุมโดยสัญญาและข้อกำหนดบังคับตามสัญญา(เอกสารสัญญาไม่มีความหมาย หรืออำนาจบังคับที่แท้จริง) ที่ทำกับบริษัท เพราะในความเป็นจริงต่อให้ข้อสัญญาที่เป็นเอกสารอยู่หรือไม่อยู่ในมือเกษตรกรแต่ก็มีได้มีผลต่ออย่างไรในการควบคุมตามสัญญา เพราะจากผลการศึกษาดังกล่าวกลับชี้ให้เห็นว่าในทางปฏิบัติแล้ว แม้ว่าเกษตรกรจะละเมิดสัญญาแต่บริษัทก็ไม่มีการฟ้องร้องหรือดำเนินการเอาผิดกับเกษตรกรตามข้อตกลงในสัญญา การดำเนินการลงโทษเกษตรกรผู้ละเมิดสัญญามีเพียงการไม่ทำสัญญากับเกษตรกรรายนั้นในปีต่อไปเท่านั้น แต่ในขณะเดียวกัน กลับแสดงให้เห็นว่าการควบคุมเกษตรกรของบริษัทมีการออกแบบมาเพื่อให้มีการควบคุมที่ซับซ้อนผ่านระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต มากกว่าการบังคับใช้อำนาจตามสัญญาลายลักษณ์อักษรที่ทางบริษัทจัดทำขึ้นเสียอีก ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการควบคุม ตลาด ปัจจัยการผลิต การควบคุมคุณภาพ “เมล็ดพันธุ์” หรือแม้แต่การควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม จึงมิได้เป็นเรื่องของคุณภาพสินค้า หรือแรงงาน หรือปริมาณผลผลิต ที่เป็นไปตามเอกสารสัญญาเพียงอย่างเดียว แต่ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่บริษัทฯ ใช้ในการควบคุมเกษตรกรผ่านเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ในฐานะแรงงานของบริษัทนั่นเอง สรุปจากสิ่งที่อธิบายมาทั้งหมดในช่วงต้น ผู้ทำการศึกษาพยายามมองผ่านระบบความเป็นเหตุเป็นผล บนระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต เพื่อที่จะหลุดจากกรอบคิด หรือสิ่งที่รับรู้มาจนกลายมาเป็นอคติในเรื่องเกษตรกรพันธะสัญญา ที่พบว่าไม่ได้เป็นสิ่งที่เลวร้ายทั้งหมดหรือดีงามทั้งหมด ทั้งนี้เกษตรกรพันธะสัญญาแต่ละชนิดเกี่ยวข้องกับพัฒนาการประวัติศาสตร์ และรูปแบบเงื่อนไขที่ออกแบบขึ้นมาภายใต้การเรียนรู้ระหว่างกัน ดังนั้น

ในอนาคตหากเราหลีกเลี่ยงไม่ได้ในการเข้าสู่ระบบ เนื่องจากนโยบายการพัฒนาประเทศก็เป็นไปในทิศทางกระแสหลัก ที่นับวันจะผูกมัด และผนึกเป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตโลก ดังนั้นการทำความเข้าใจในปรากฏการณ์ เพื่อเท่าทัน และตั้งรับกับการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาระบบเกษตรของไทยต่อไปในอนาคต

รายการอ้างอิง

- กมล กมลตระกูล. (2550) . “การเกษตรแบบดีตรวน” ใน **แสงสว่างปลายอุโมงค์ เพื่อการศึกษาและทำความเข้าใจ**, มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จตุพล หวังสุวัฒนา และชลธิ วัฒนเวชจิตร. (2550). **แรงงานนอกระบบภาคเกษตร สิทธิและสวัสดิการของเกษตรกรพันธะสัญญาและรับจ้าง**, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จุฑาธร พรสุวรรณ. (2546). **การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน ของอุตสาหกรรมมันฝรั่ง ทอดกรอบในประเทศไทย**, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชัชรี นฤทุม. (2543). **การเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันในภาคกลาง: กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่ง จังหวัดนครปฐมนครปฐม** :มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตกำแพงแสน.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ. (2543). **วิถีใหม่แห่งการพัฒนา : วิถีวิทยาศึกษาสังคมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุดใจ จงวรกิจวัฒนา. (2549). **เกษตรกรพันธสัญญา เพื่อบรรเทาความยากจน : กรณีศึกษาจังหวัดเชียงใหม่**, กรุงเทพฯ : สำนักวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร.
- Chamber, R., and G. C. Conway. (1992). “Sustainable Livelihoods : Practical Concepts for the Twenty-First Century.” Vol. 296. IDS Discussion Paper.
- Davies, Susanna, and Naomi Hossain. (1997). "Livelihood adaptation, public action and civil society: a review of the literature."

กมยันตี

ผู้รัก รอม

พิมพ์ครั้งที่ ๑๕

Sunset at Chaophraya

ชีวิตของคนเรา หากจะเลือกรักใครสักคน ด้วยหัวใจทั้งหมด
ผมก็ได้เลือกแล้ว และถ้าเราจะต้องได้รับความทุกข์ ความทรมาน
เพราะรักใครสักคนหนึ่ง ผมก็ยินดี

“อนาตะ โอ อาอิชิ มาสุ...ผมรักคุณ ฮิเดโกะ รักเสมอ”

www.nabaanwannagum.com